

STAVEBNÍ PROMĚNY ZÁMECKÉHO AREÁLU V NOVÉM MĚSTĚ NAD METUJÍ

LUBOŠ LANCINGER, LADISLAV SVOBODA

Obr. 1: Pohled na zámek v Novém Městě nad Metují od severovýchodu, z náměstí. (Foto Památkový ústav (PÚ) v Pardubicích - V. Maryška 1978)

Zámecký areál se rozkládá při západním koutě novoměstského hlavního, nepravidelně čtverhranného náměstí.¹⁾ Zabírá tu západní část vysokého stolového ostrohu, vyříznutého v opukách údolím Metuje a přelévá se přes nevýraznou boční rokli i na sníženou plochu na severozápadě.

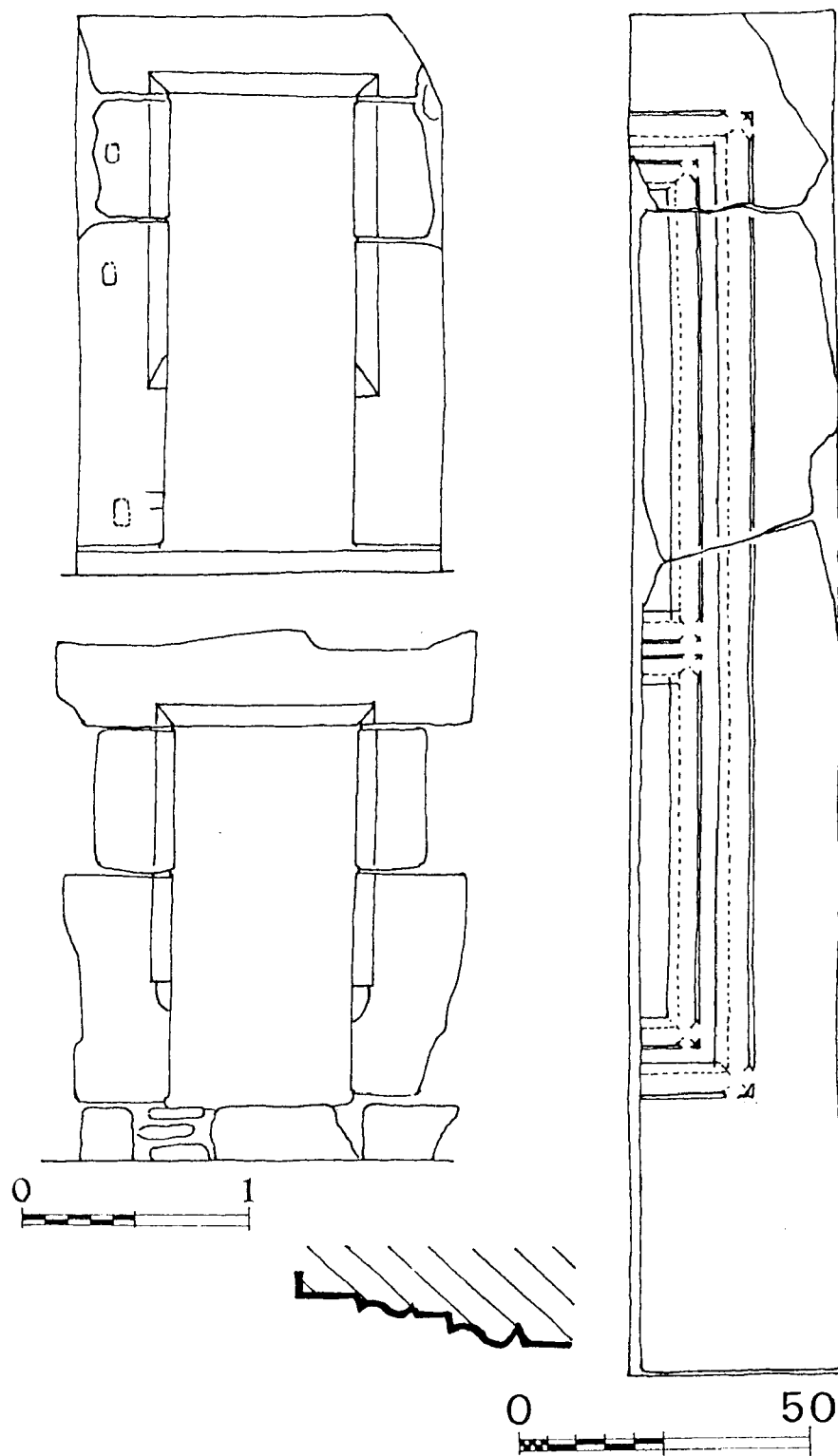
1) Práce vychází ze stavebně historického průzkumu (SHP) zámku, započatého před jeho předáním Josefu Bartoňovi a zpracovaného mezi prvními z úkolů skupiny SHP, nově ustavené na podzim 1991 při Památkovém ústavu v Pardubicích. Před námi byly stavebnímu vývoji zámku věnovány zejména příloha podrobného územního plánu asanace a rekonstrukce města, zpracovaného v SÚRPMO Praha: Lancinger L. - Líbal L. - Vilímková M.: SHP města, strojopis 1964 (dále jen SÚRPMO 1964) a monografie Juránek J. - Braný K., Nové Město nad Metují, Praha 1976. Precizování průzkumu muselo vyjít z nové podrobné prohlídky stavby, zpřesnění jejího zaměření a rozšíření zájmu na celý areál i důkladnější excerpcí Dietrichštejnského archivu s prameny 18. až 19. století (jiné archivní prameny k novoměstskému zámku nejsou dostupné).

Jádrem dvoupatrového čtyřkřídlého zámku je původní sídlo zakladatele města, Jana Černčického z Ká-cova. Ten získal roku 1484 od krále Vladislava Jagellonského majestát na svobodnou dispozici svými statky²⁾, což mělo význam především pro jeho čerstvě koupený krčinský manský statek od Alše Vřešťovského z Riesenburka.³⁾ Dalším aktem bylo založení města někdy kolem roku 1501 a jeho vybavení zakládacím privilegiem, kladeným konfirmací z roku 1527 do roku 1503.

Nejstarší obytnou částí novoměstského zámku je bezpochyby téměř úplně podsklepená část jihozápadního křídla v délce asi 20 metrů a v šířce hlavního traktu bez arkádové chodby, tedy asi 13,5 m. Přízemí bylo přístupné od severovýchodu širokým půlkruhovým oko-

2) Privilegia nekrálovských měst českých z let 1501-26, ed. Haas A., CIM IV/3, 1961, s. 46, č. 79.

3) Státní ústřední archiv Praha (SÚA), desky dvorské, sv. 6, str. 32.

Obr. 2: Nárysy pozdně gotických portálků v přízemí a fragmentu ostění z chodby 2. patra (k němu i profil 2x zvětšený). (Měřil a kreslil L. Svoboda)

seným portálem, jehož ostění je v arkádové chodbě dodnes ve zbytku prezentováno, a necelé dva metry vpravo od něj byl vstup do dlouhého jednoramenného schodiště do sklepa, jak lze soudit ze směru dlouhé spodní zachované části tohoto schodiště. Jeho horní úsek zasahoval do prostoru jižního kouta vestibulu, který byl - jak ukazuje dispozice sklepa, dosud s původními valenými klenbami s pětibokými výsečemi, přímo navazujícími na niky dveřních otvorů - v zadní části zúžen

na úkor prodloužení jižní komory. Vestibul nemusel zasahovat až k jihozápadnímu průčelí - nad nepodsklepenou částí přízemí lze předpokládat ještě drobný vydělený prostor, jenž mohl být - analogicky s dochovanou situací na horní tvrzi ve Volfarticích⁴⁾ - černou kuchyní. Schodiště do patra bylo pravděpodobně venkovní, navazující na dřevěnou pavlač, jak lze soudit ze zbytku jednoduchého okoseného portálku v chodbě nynějšího 1. patra. Druhé patro lze předpokládat v lehčí, hrázděné nebo roubené podobě. Zbytky bohatě profilovaného gotickorenesančního okenního ostění přisuzujeme období o něco pozdějšímu, neboť jeho řešení je ve značném kontrastu s dosud zmíněnými portálky i dalšími dvěma, které vedou z původní vstupní síně do tehdejšího severozápadního traktu. Poukazují tu (shodně s řešením sklepa i 1. patra) na existenci původně dvou místností, vybourání jejich dělicí zdi si vynutila teprve Jurkovičova adaptace tohoto traktu na secesní kuchyň. Popsaná obytná stavba představuje uzavřený dispoziční celek, do něhož se vyvinuly některé tvrze ve východních Čechách již před husitskými válkami (Hořice a Dřevěnice),⁵⁾ a po poměrně dlouhém přeryvu se tento typ, pracovní zvaný pětiprostorový, znovu objevuje v 16. století⁶⁾, kdy je novoměstské sídlo jeho nejranějším zachyceným zástupcem.

Přistavění tohoto pozdně gotického paláce k jihozápadnímu úseku původní městské hradby (následnost staveb potvrzuje i částečné odsazení sklepa od hradby), která jej nezohledňuje ani rozmístěním svých bašt, zde

4) Úlovec J.: Volfartické tvrze. *Castellologica bohémica* 2. Praha 1991, s. 125 n.

5) Svoboda L.: Příspěvek k vývoji trojdílné dispozice drobného feudálního sídla ve východních Čechách. *Vesnický dům v 16. a 17. století*. Praha 1992, s. 202.

6) Svoboda L., op. cit., s. 203.

ve vzdálenosti asi 56 metrů od sebe i od západní nárožní věže, jej jednoznačně datuje až do období po založení města někdy kolem r. 1501. Je pravděpodobné, že západní nároží městiště sice bylo od počátku vybráno pro sídlo pána a zakladatele města, avšak jeho podoba byla určována až po založení městské hradby. Od západní věže hradba pokračovala jednak dále k severozápadu, kde z ní zbyl krátký vyšší úsek se střílnou při věži a část tarasu, jednak se lomila k severovýchodu, kde je zachována ve vnějším průčelí zámku a zčásti i vrchnostenského domu. Další rekonstrukce hradního i městského opevnění v tomto prostoru pro předperštejnské období je po pozdějších úpravách velmi obtížná a zůstává do značné míry spekulativní. Již D. Líbal⁷⁾ upozornil na hypoteticky gotické stáří masivního severního nároží vrchnostenského domu, které je však v kolizi se směrem hradby a nelze je interpretovat ani jako zbytek bašty, které jsou v Novém Městě vždy oblé. Hypoteticky jej proto považujeme za zbytek další brány, která snad byla první bránou hradní⁸⁾. Brána signalizuje, že hrad měl i vůči městu opevněné předhradí, z něhož se zachoval jen přímý úsek v tzv. oficínách, tedy na opačném konci areálu. O jeho rozsahu a podobě ani délce trvání nemáme přesnější představu a nevíme ani, zda v něm byla brána či branka přímo na náměstí, je však pravděpodobné, že vzniklo před opevněním vnitřním. Od jihovýchodního konce výše uvedeného zbytku brány mohla vnitřní městská hradba po-

kračovat k severovýchodu a mírným zalomením (nejspíše s věží, vzhledem ke 120 m dlouhé kurtině) dále ve vnitřní obezdívce dnešního valu k Zázvorce. Parkánová zeď byla podle zbytku se střílnou při západní věži stejně silná jako hlavní hradba (tedy asi 145 cm). Na čelní, severozápadní straně probíhala zřejmě po hraně druhé terasy svrchu. Ta má dosud při špýcharu půlkruhový výstupek, který interpretujeme jako zbytek bašty. Těchto bašt bylo v obranně exponovaném prostoru analogicky s jižní stranou zřejmě daleko více.

Vraťme se však k vlastnímu šlechtickému sídlu, které jeho pán v další etapě vybavil na straně k městu mohutným vnitřním opevněním. Tvořila je hradba, dobře dochovaná jako vnitřní zeď severozápadního a jihovýchodního křídla, ještě v dnešním 2. patře přes 165 cm široká. Na severovýchodní straně je dochována jen ve zlomcích nádvorní zdi přízemí, neboť v baroku bylo křídlo na úkor nádvoří o 120 cm rozšířeno. Polohu zdi však určují i mohutné nárožní tříčtvrtěvalcové bašty či věže o průměru asi deset metrů. Na severu vybíhá ohrazená plocha do ostrého úhlu a tím, zdá se - spolu se zdvojením hradeb na severozápadě - potvrzuje existenci blízké brány. Hradba tak vymezila při městském opevnění prostor o ploše přes 1500 m², což šestinásobně převyšuje půdorysnou plochu paláce. Domníváme se proto, že hradba nevznikla na vnitřním okraji příkopu (resp. upravené přírodní sníženiny), ale v něm. Z východní bašty zbyl po výbuchu v roce 1628 jen jihovýchodní střep, také podoba severní bašty po zvýšení na dnešní věž Masebníci a vestavbě schodiště je dosti znejasněná. Její oslabení směrem do nádvoří dokládá množství proražených oken i to, že rozdělení jejich výklenků ve dva bylo zřejmě provedeno až na základě doporučení arch. Joendla z 1. listopadu 1821.⁹⁾

Při úvahách o původních otvorech, výšce a ukončení se nejprve musíme poohlédnout po soudobých analogiích. Vedle zemního bastionového opevnění se v pozdní gotice používá v hradních opevněních nejčastěji vnějších hradebních pásů s půl a tříčtvrtěkruhovými nebo podkovovitými, dovnitř otevřenými či oslabenými baštami. Příklady z Čech a Moravy (Švihov z let 1480-89, Rábí po 1479) je daleko méně než ze Slovenska, kde se opevňovalo proti hrozcím Turkům. Podobou nejbližší stavby (Bzovík po 1526, Červený Kameň po 1537) však vznikají až po stavbě novoměstského hradního opevnění. Tu přisuzujeme Janu Černčickému jednak s přihlédnutím k charakteru následné perštejnské přestavby, která byla ve městě vedena především výtvarnými zájmy a těžiště obrany přenesla až před městskou hradbu, jednak vzhledem k velmi podobnému opevnění ve Zruči nad Sázavou. Torzálně dochované opevnění Zruče, již Černčického stejnojmenný vnuk vlastnil v letech 1548

7) SÚRPMO 1964, op. cit., 3. strana stavebního vývoje zámku.

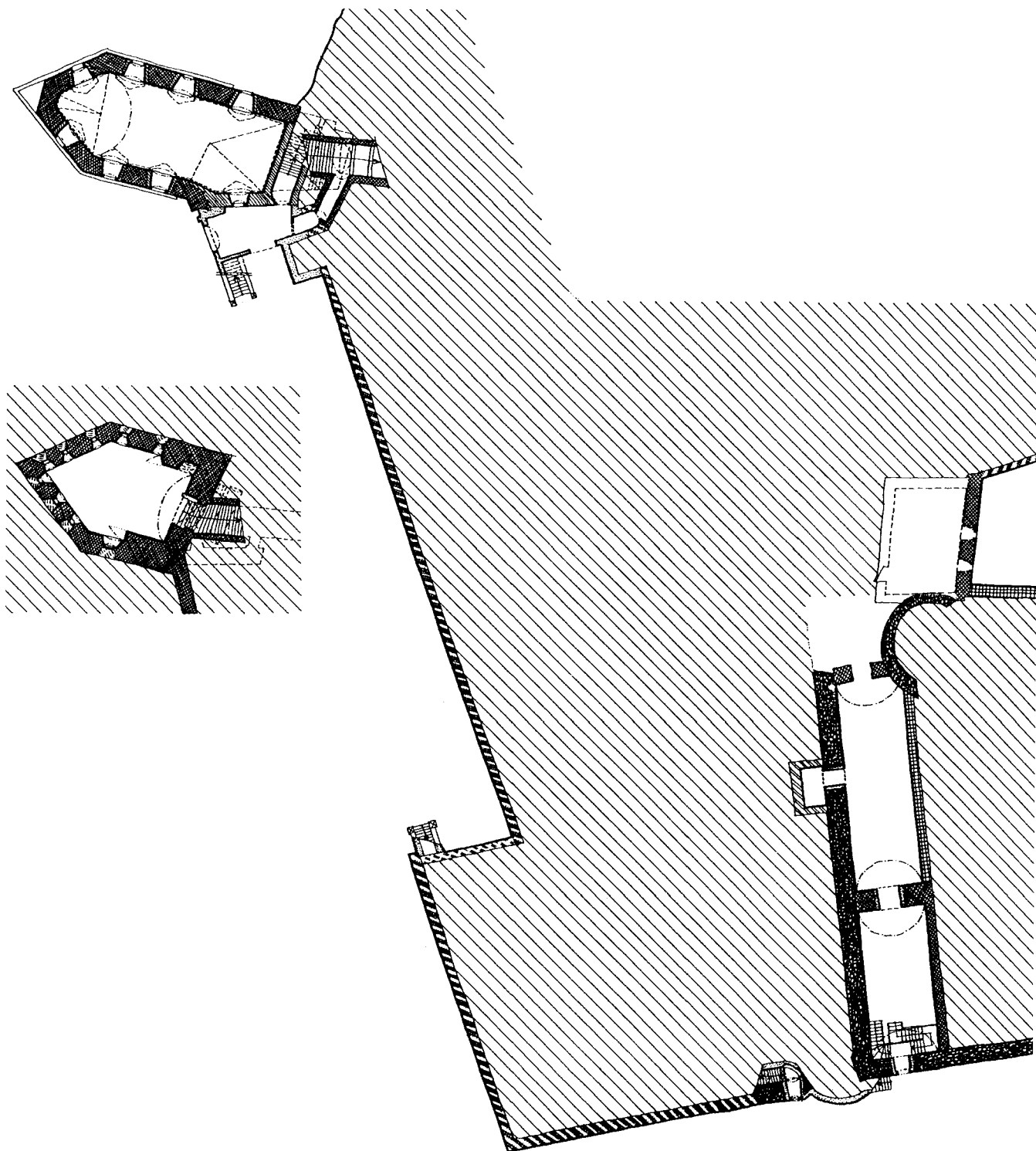
8) Řešení hlavního vstupu do města z českého vnitrozemí Krajskou nebo též Hradeckou bránou není v jeho nejstarším konceptu zcela jasné, a proto jsme uvažovali i o tom, zda nejde o bránu městskou. Již D. Líbal poukázal na skutečnost, že Krajská brána v trase nynějšího příjezdu do města se podle svého vztahu k věži Zázvorce jeví jako mladší (Líbal D., SÚRPMO 1964 - opevnění, str. 2) a je proto nutno připustit možnost jiné trasy. Archivní rekonstrukce místopisu podle nejstarší novoměstské knihy (St. okr. archiv Náchod, fond Archiv města N. Města n. Metují, kn. 75), byť zkomplikována a v některých bodech znejasněna následky velkého požáru z roku 1526 a následujícími značnými urbanistickými zásahy perštejnské vrchnosti do půdorysu města, vypovídá však spíše pro trasu v blízkosti Zázvorky, a to zejména údaji solitérního domu čp.12. Sahají bezpečně až k roku 1517 a v letech 1523 a 1532 mají lokalizaci vedle „uličky jdouc k fortě, u kteréž stojanové stojí vodní“ (tamtéž, fol.104,168v). Doleva od tohoto domu sousedily dva další domy, po požáru zaniklé, z nichž levý krajní je roku 1507 a 1511 lokalizován jako „ustavený v ulici vedle brány Hradecké, jdouc z města ven na pravé ruce“ (tamtéž, fol.17v,37). Kromě fixace na čp.12 mluví pro umístění této skupiny i zmínka o vodním zdroji, stěží myslitelném jinde než nad východním srázem k Metují. I dům čp.13, končící východní frontu náměstí, je roku 1520 lokalizován „v rynku na rohu, jdouc z města ven k Krajské bráně na pravé ruce“ a roku 1525 „k bráně Krajské na rohu“ (tamtéž, fol.88v,109v). Severní řada domů čp. 3 - 9 má bezpečně počátky v černčické éře. Na levé straně byla o 3 domy delší a přesahovala snad poněkud frontu pozdějšího pivovaru čp. 2. Levý krajní dům „Samsonovský“ je v letech 1513 a 1523 lokalizován vpravo „vedle domu pána jeho milosti“ a vlevo „v rynku jdouc k hradu na pravé ruce na rohu proti zboru“ (tamtéž, fol. 46v,103v,116). Bratrský sbor byl na konci jihozápadního bloku. Zdá se tedy, že hlavní vstup do města byl s nějakými odchylkami od pozdějšího stavu na severovýchodní straně města od počátku.

9) Státní oblastní archiv Zámrska (SOA), Velkostatek Nové Město nad Metují (VsNM), spisová skupina č. 2441.

až 1553¹⁰⁾, obklopilo původní sídlo i s příkopem v im-

10) Sedláček A.: Hrady, zámky a tvrze království českého XII. Čáslavsko. Praha 1900, str. 150. Stavebně-historický průzkum zručského zámku (P. Macek, SÚRPMO 1987) klade výstavbu tohoto opevnění do doby kolem roku 1500, aniž však podle našeho názoru dostatečně zohledňuje majetkové poměry Zručských z Chřenovic v porovnání s možnostmi Jana ml. Černčického z Kácova, vlastního současně se Zručí ještě moravská panství Kunštát, Lysice a Opatovice. Účelnost převýšených věží lze ještě vysvětlit v městské zástavbě, ale na volné ploše terasy kolem zručského sídla lze její stavbu v polovině 16. století pokládat za sice velmi zajímavou, ale značně archaickou, dávno překonanou.

pozantní rozloze asi 6000 m². Na jeho severozápadním nároží dosud stojí asi 18 metrů vysoká třičtvrtěkruhová věž o průměru asi 10,5 metru, jejíž asi 2,5 metru silný plášť je ve všech třech patrech proražen pětici nevelkých čtverhranných střílen bez ostění, s dovnitř se rozevírajícími výklenky. Věž je dnes ukončena zbytky cimbuří, nasazeného nízko nad nejvyšší řadou střílen, jež je dílem úpravy teprve v 19. století. Dovnitř (k jiho-východu) je věž v patrech uzavřena asi 1,3 m silnou zdí, nesenou širokým půlkruhovým pasem a s vcho-

dem v 1. patře, ve výši ochozu (asi 6,5 m nad zemí) přilehlé hradby, po němž zbyly otvory po vykonzolovaných trámech. Pozdně gotickou analogii hradu při městských hradbách u nás postrádáme, zřejmě proto si našel Jan Černčický předlohu až v dolnorakouském Laa an der Thaya. Podobný problém tu byl v 15. století¹¹⁾ vyřešen vydělením čtverhranné plochy (asi 1600 m²) při severovýchodní části městského opevnění s čtverhrannou

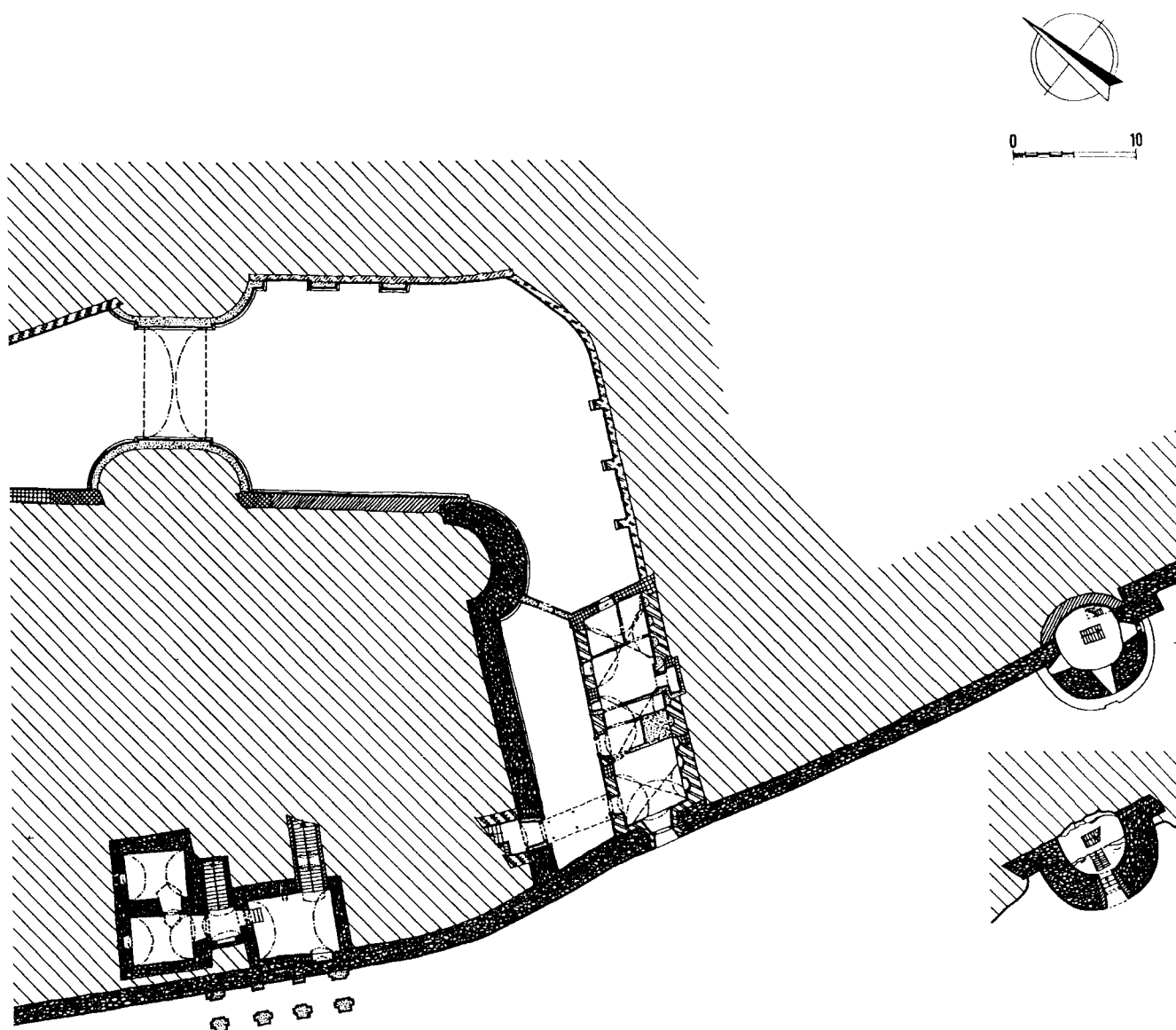
nárožní baštou ze 13. století. K opevnění byly přistavěny dva úseky 2 metry silné hradby s tříčtvrtě kruhovou válcovou věží o průměru 10,5 metru a s několika střídavě rozmístěnými střílnami ve dvou patrech, zčásti i s ven rozevřenými špaletami. Věž měla ve výši asi 18 metrů rozšířené, asi hrázděné podlaží nebo ochoz, po němž se zachovala hustá řada kamenných konzol po celém, více než tříčtvrtě kruhovém obvodu, úzká vyšší nástavba je až renesanční.

Bašty novoměstského hradu můžeme tedy před-

11) Büttner R. - Madritsch P.: Burgen und Schlösser Niederösterreich, Wien 1986, s. 177.

Obr. 3: Půdorysy v I. (asi 316 metrů n. m., spodní podlaží pětiboké bašty zv. Spejchar), II. (asi 323 m n.m., sklep vodárenské věže) a III. úrovní (asi 325 m n.m., sklepy zámeckého komplexu a 2. podlaží Spejcharu) se stavebně-historickou analýzou.

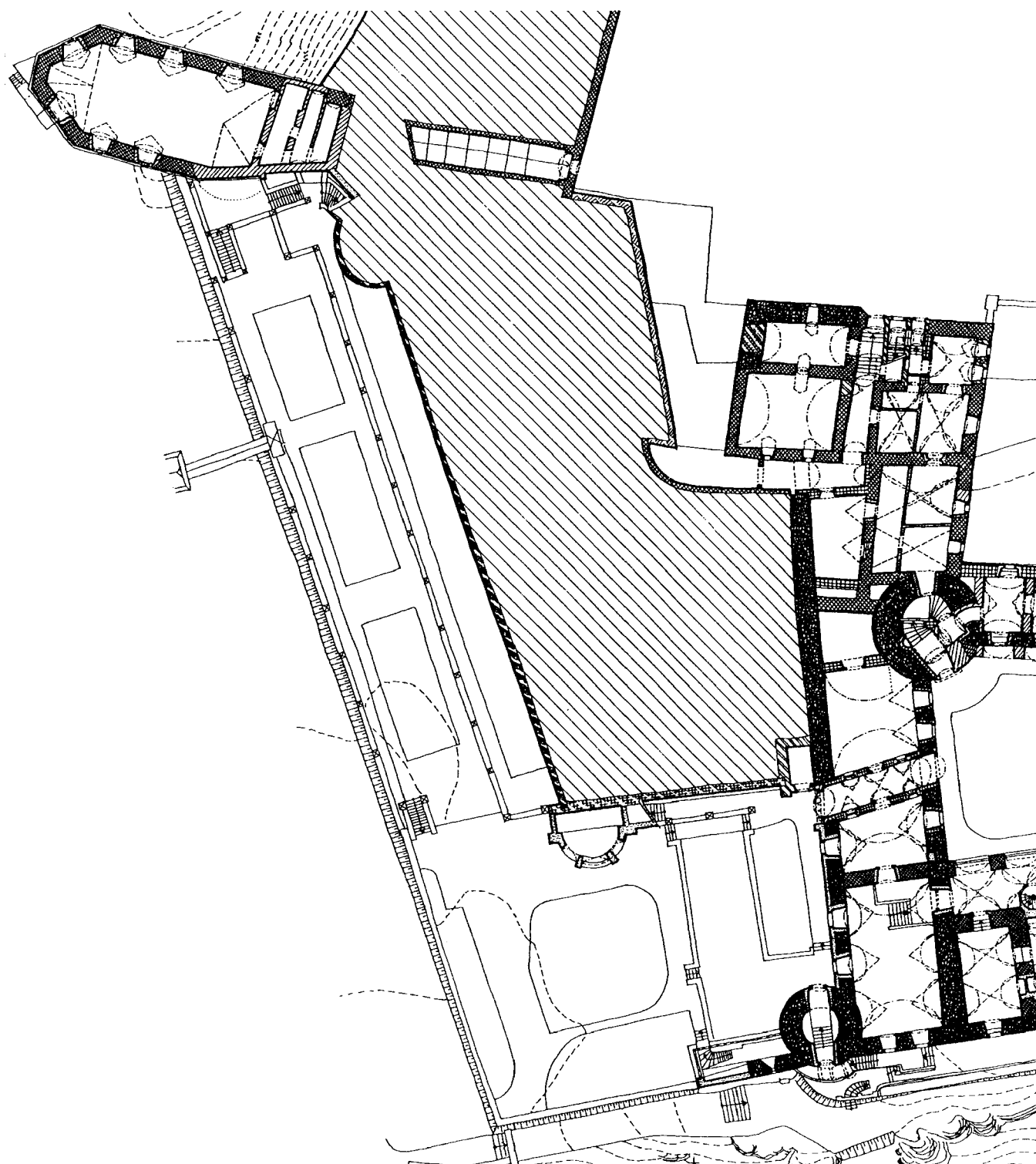
Zrněné zdivo pozdně gotické, křížkované šikmo na konstrukce z Pernštejnské, křížkované kolmo na konstrukce ze Štubberské renesanční periody, šrafované barokní, dvojité šrafované klasicistní a tečkované novodobé. (Zpracoval L. Svoboda s použitím plánů z archivu PÚ v Pardubicích)

pokládat vyšší než hradbu, asi také osmnáctimetrové a v patrech opatřené řadami střilen. Hrad v Laa má pouze prostou bránu, proraženou v hradbě těsně vedle bašty, novoměstské sídlo mělo zřejmě bránu v hlubokém, dovnitř otevřeném rizalitu, předloženém před severovýchodní hradbu. Již D. Líbal¹²⁾ jej hypoteticky situoval do prostoru severozápadně od dnešního průjezdu podle masivní příčné zdi a naopak oslabené zdi nádvorní.

12) SÚRPMO 1964, 2. strana stavebního vývoje zámku.

Pozdně gotické sídlo Jana Černčického z Kácova je jedním z našich nejmladších hradů a určitě nejmladším městským hradem v Čechách. Zakrytí panského sídla proti náměstí řadou domů a použití konzervativních fortifikačních prvků prozrazuje v celém zakladatelském záměru zcela utilitární zájem, snad i jistou časovou tíseň, a tedy absenci jakéhokoliv výtvarně urbanistického zřetele. Nelze přehlédnout ani vliv celkové politické situace v zemi, kdy ostrá konfrontace panstva a královských měst hrozila přerůst

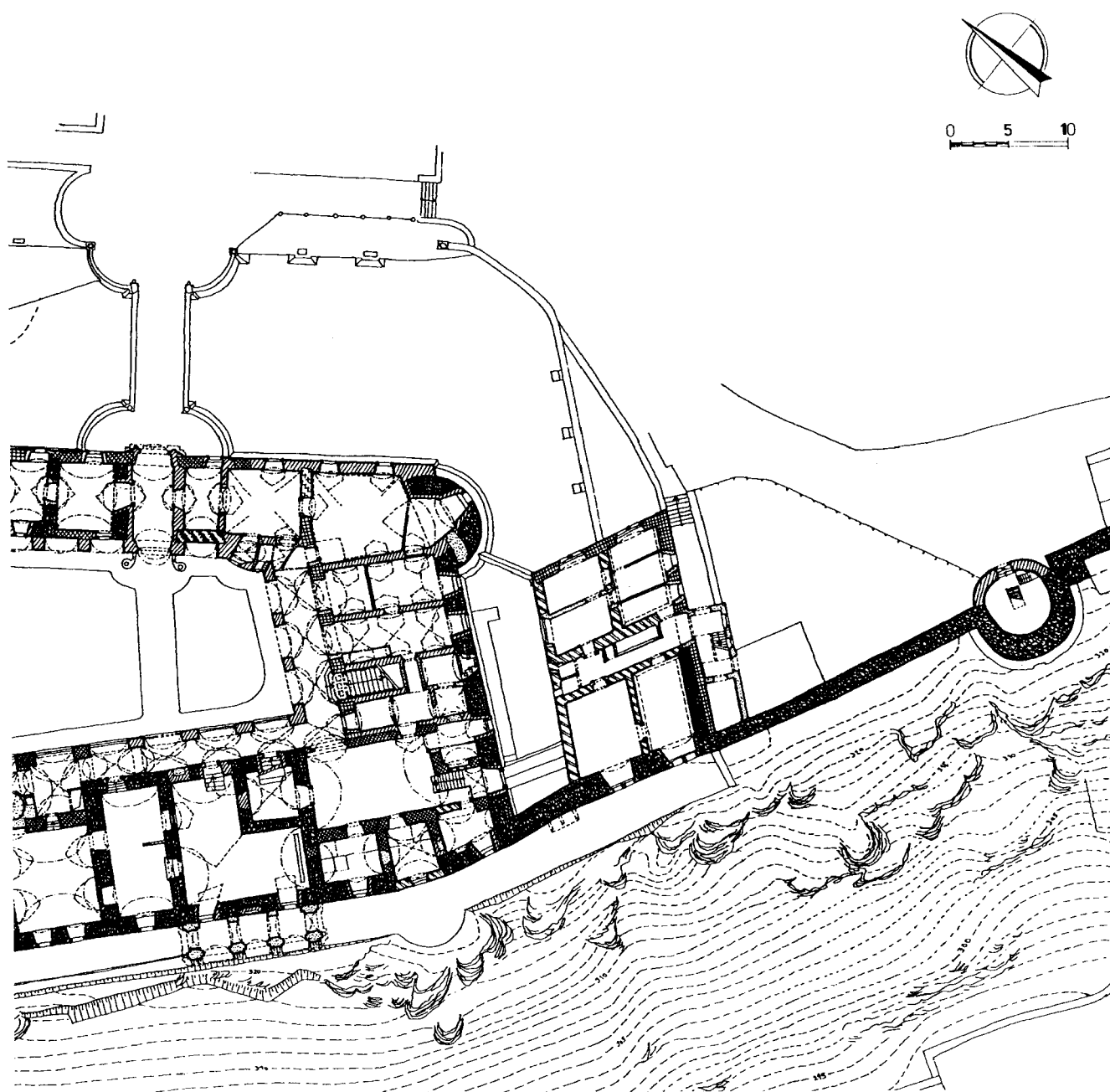
v domácí válku a panstvo s velkým nákladem a úsilím zesilovalo a opevňovalo své hrady a poddanská města.

Roku 1526 sotva založené město zcela vyhořelo a Jan Černčický je rok nato s výslovně zmíněným zámekem a celým panstvím prodává východočeskému velmoži Vojtěchovi z Pernštejna.¹³⁾ S perštejnskou vrchností přichází do Nového Města nový přístup k výstavbě, akcentující reprezentaci jednoho z nejřed-

13) SÚA, desky zemské větší, kvatern 6, lit. D 22.

nějších a nejbohatších rodů v zemi. Je již dostatečně znám velkorysý způsob obnovy spáleného města podle jednotného urbanisticky vytríbeného konceptu, vytvářející v letech 1528-33 v panské režii prostor náměstí jako první zámecké nádvoří. Zatímco tuto část obnovy se podařilo celkem přesvědčivě rekonstruovat z městské knihy, o zámku se v edicích pracně po různých fondech posbíraných perštejnských písemnostech nenachází zmínka žádná, je však nemyslitelné, že by budování vlastní perštejnské rezidence zůstalo po-

Obr.4: Půdorys ve IV. úrovni (asi 328 m n.m., přízemí zámeckého komplexu, 3. podlaží Špejcharu) se stavebně-historickou analýzou. Změně zdivo pozdně gotické, křížkované šikmo na konstrukce z Pernštejnské, křížkované kolmo na konstrukce ze Štubenberské renesanční periody, šrafované barokní, dvojité šrafované klasicistní a tečkované novodobé. (Zpracoval L. Svoboda s použitím plánů z archivu PÚ v Pardubicích)

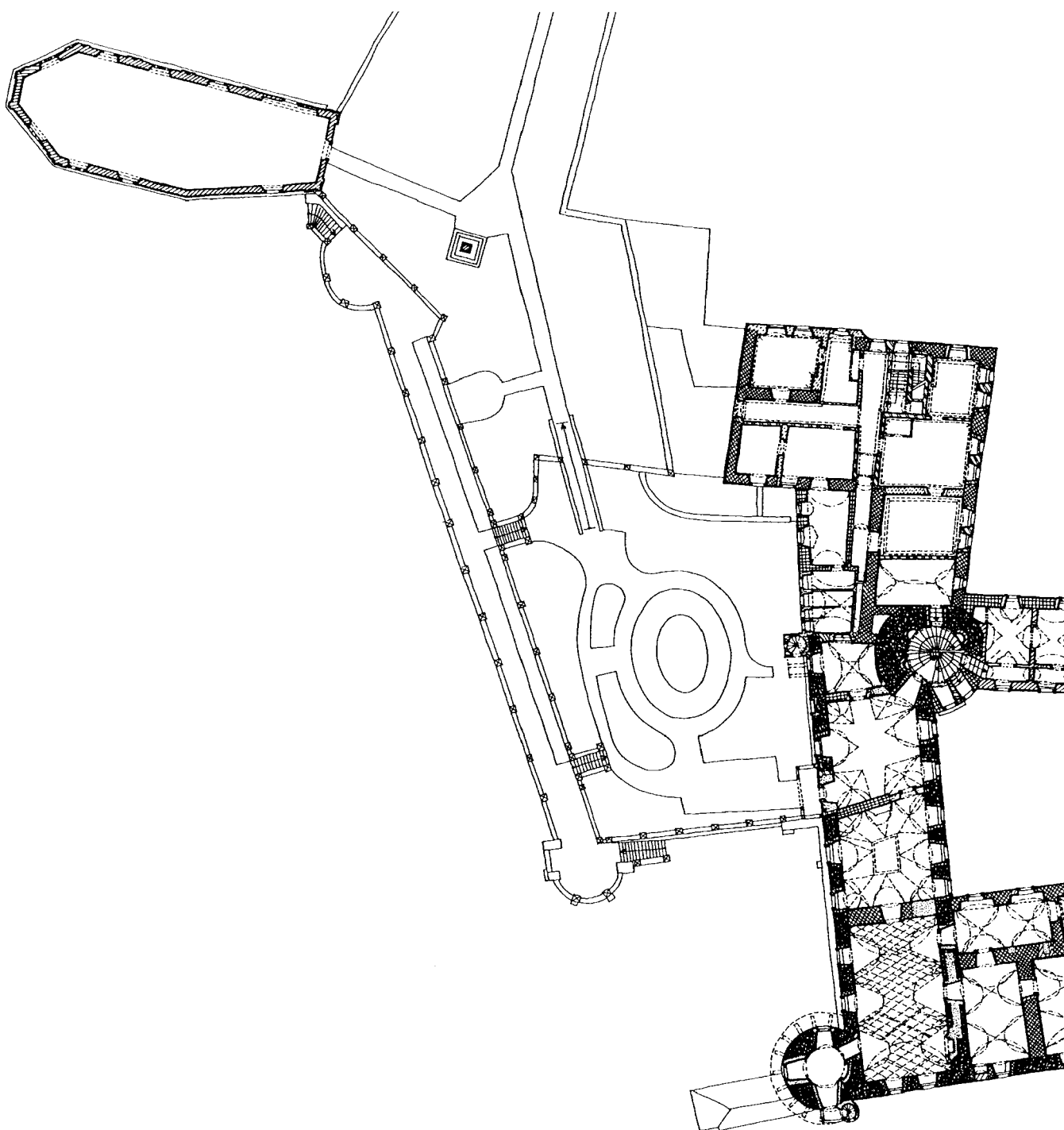
zadu za obnovou města.¹⁴⁾ Nepřímým dokladem stavební činnosti na hradě je postava Petra kameníka, který v citlivém roce 1533 koupil od vrchnosti za protekční cenu dům čp. 12 u brány a přijal darem louku na předměstí výslovně za „*prokázané služby*“. Mistr Petr zůstal v domě až do svého přesídlení do Kladska roku 1541 a zřejmě s úspěchem provozoval své řemeslo,¹⁵⁾ které mohlo najít v panské službě daleko vět-

ší uplatnění než v měšťanské. Připomeňme, že ostění předků měšťanských domů jsou skládána z cihelných tvarovek.

Podobně jako měšťanské domy také hrad zřejmě dostal takovýto předeek, který obohatil jeho neosobní průčelí bez oken, a sice představením šest metrů širokého křídla ke střední části sv. hradby (rozšířením pův. brány) v délce nejspíše 18 metrů, tedy v té, na níž je na

14) Srovnej Šimek T. a kolektiv: *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku VI. Východní Čechy*, Praha 1989, str. 329.

15) Lancinger L.: *Ceny domů v Novém Městě nad Metují*, Acta universitatis Carolinae - Philosophica et historica, 1/1971, s. 41.

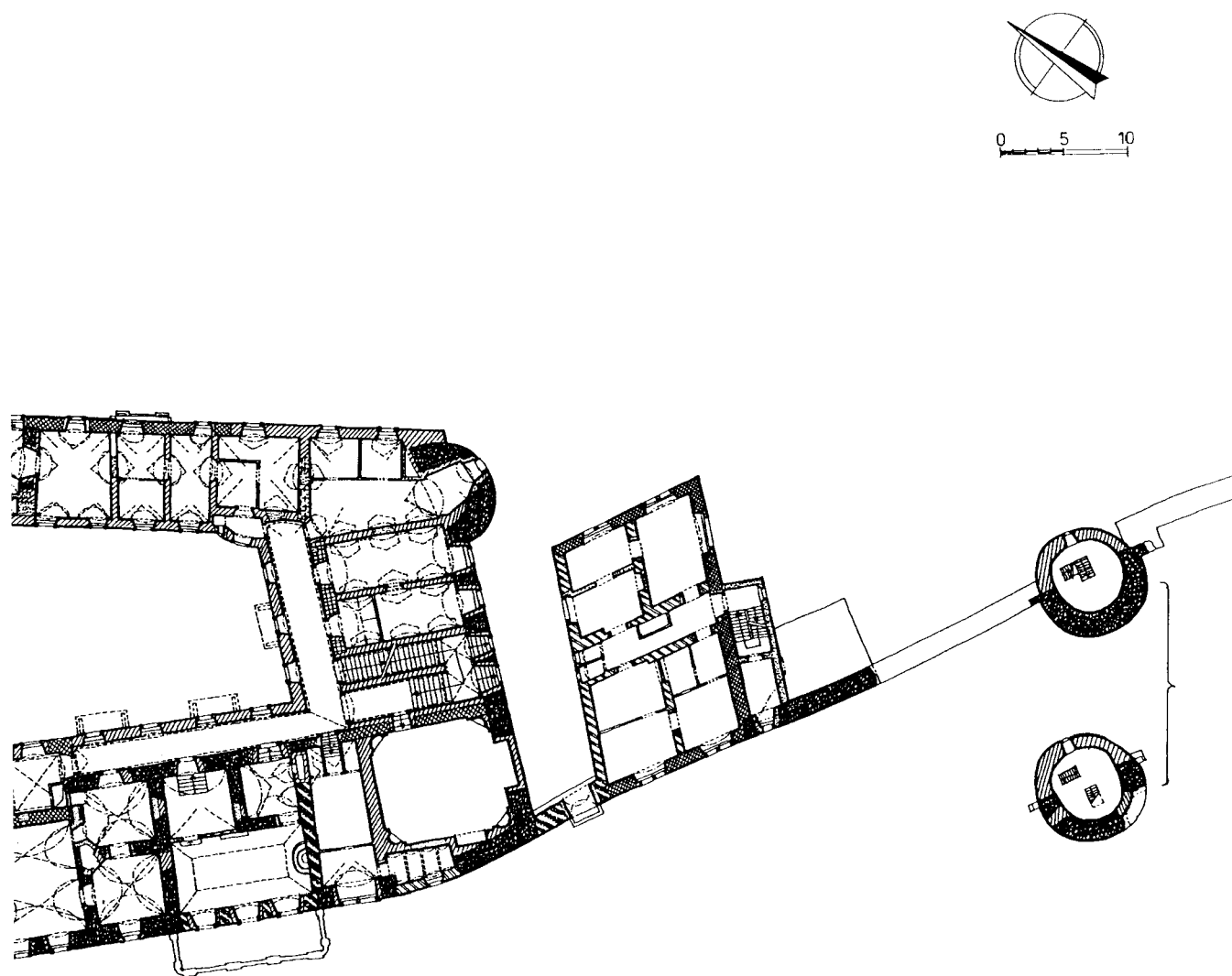
hlavním průčelí zachováno pozdější chiaroscuro i v 2. patře. Vzhledem k pravděpodobné alespoň přibližné osovosti severního průčelí šlo alespoň v přízemí o trojdílnou stavbu, jejímž středem procházel průjezd, posunutý z původní brány na dnešní místo. Vzhledem k výši hradby lze předpokládat toto křídlo od počátku jako dvoupatrové. Z původních otvorů se zachovala jen klíčová střílna s kamenným ostěním v levé části průčelí, nad soklem.

Zděné 2. patro dostal již podle zmíněného goticko-

renesančního ostění také původní palác a vyrovnání plochy nádvoří přinejmenším v jz. části až k obvodové hradbě umožnilo i jeho rozšíření. Stalo se tak severozápadním směrem až k městské hradbě, kde křídlo o šířce 10,5 metru, tedy do nádvoří předstupující, vyplnilo celý západní kout nádvoří i část příkopu mezi hradbami. K paláci tak byla připojena i západní nárožní věž, v jejímž 2. patře byl vytvořen podle zbytků maleb ve výklencích čtvercový prostor. Důkladně provedená, převážně dvoutraktová stavba má dosud v pří-

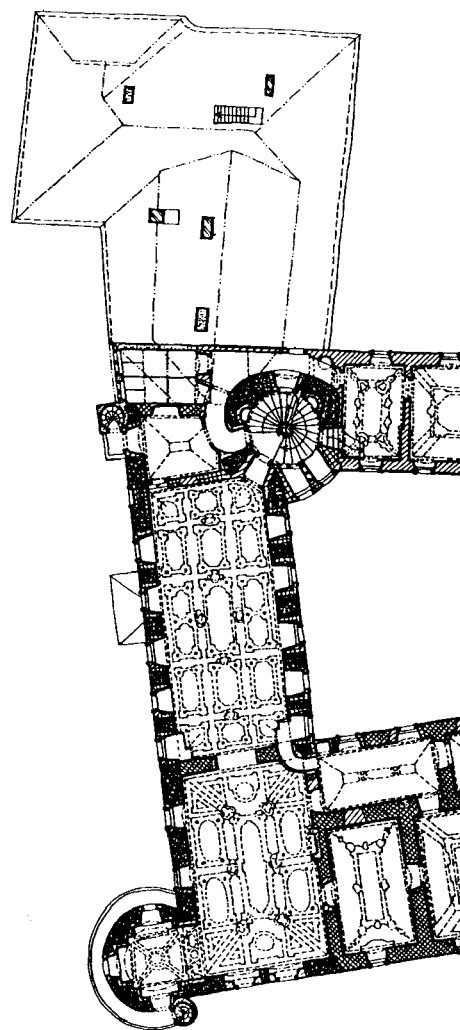
Obr. 5: Půdorysy v V. (asi 332 m n.m., 1. patro zámeckého komplexu a 4. podlaží Špejcharu) a VI. úrovni (asi 334 m n.m., 2. patro vodárenské věže).

Zmíněné zdivo pozdně gotické, křížkované šikmo na konstrukce z Pernštejnské, křížkované kolmo na konstrukce ze Štubenberské renesanční perrody, šrafované barokní, dvojité šrafované klasicistní a tečkované novodobé. (Zpracoval L. Svoboda s použitím plánů z archivu PÚ v Pardubicích)

zemí a většinou i v patře původní valené klenby s trojbokými, převážně styčnými výsečemi. V patře chybí renesanční klenba ve vydělené čtvercové prostře v jv. třetině poměrně širokého nádvorního traktu, kde podle chiaroscuro z pozdější renesanční etapy se svislou šňůrou malých okének bývalo schodiště. Zřetelná prasklina po pravé straně jeho nádvorního průčelí naznačuje, že schodiště mohlo být protaženo ve věž. Nezachovala se tu ani část původní iluzivní podstřešní římsy. Arkády v patrech ve dvou vpravo od schodiště jdoucích

osách nejspíše nebyly - velké okenní výklenky v 1. patře jsou zřejmě snahou o zmenšení zatížení arkád přízemních. Současně byl ve dvou nadzemních podlažích z velké části zaklenut i původní černčického palác, do té doby vyjma sklepa nejspíše plochostropý. Zachovaly se však klenby jen ve východní části přízemí, v patře v sz. traktu a snad i rohové východní prostře, kde podle nepravidelné klenby bývala v té době kuchyně. Ve střední prostře 1. patra přístavby byl do původní hradby vestavěn prevet, po němž se zachoval výklenek

se sedátkem. Úzké, nejspíše jen přízemní křídlo vzniklo hypoteticky již v tomto období i při části městské hradby s baštou a v neznámé délce podél jv. strany, a bylo zřejmě hospodářského charakteru. Snaha o vytvoření jednotného palácového průčelí zřejmě vedla k protažení severovýchodního průčelí formou tenčí dělicí zdi (s čitelným pozdějším zesílením), za níž tak vznikl hospodářský dvorek.

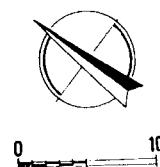
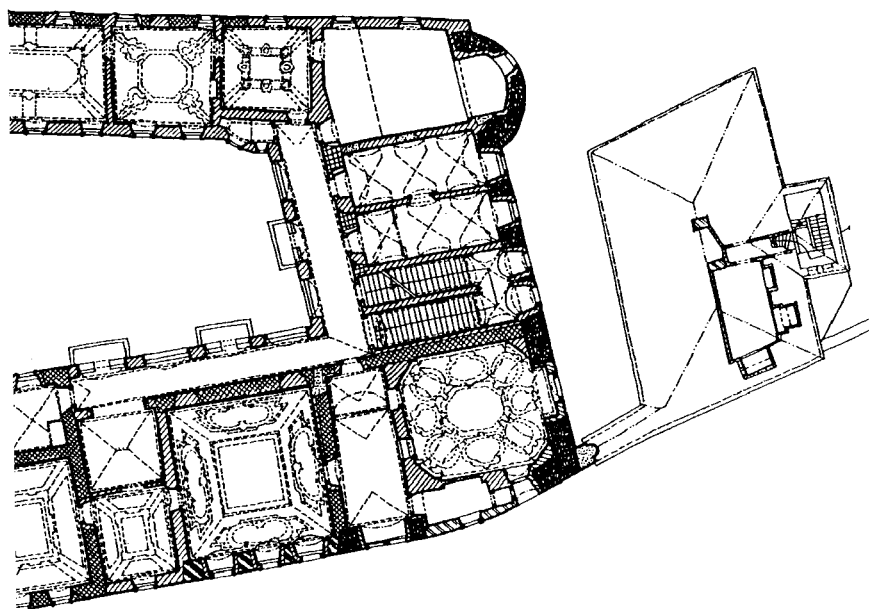
Nelze pochybovat o tom, že budovy pernštejnského novoměstského sídla byly opatřeny štíty a atikami

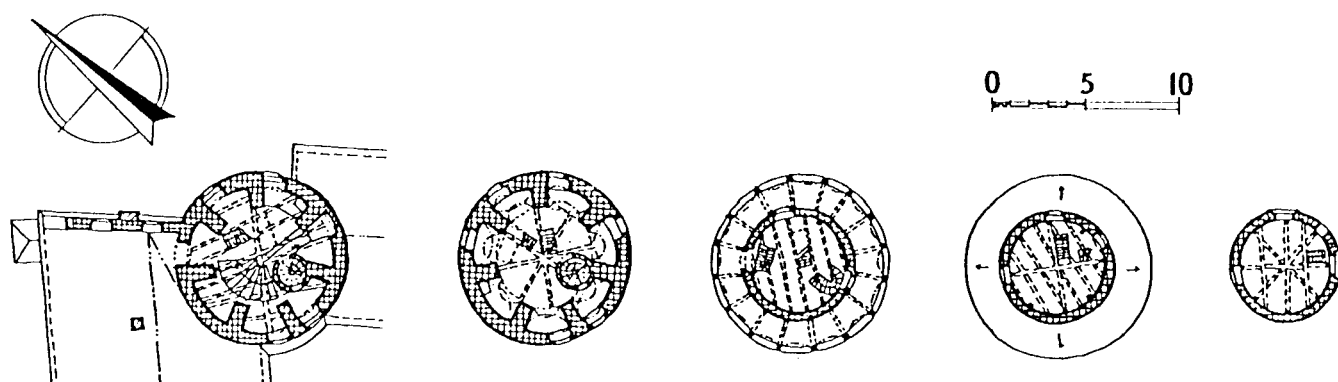
lombardského typu, když jednotnému vzhledu předků měšťanských domů bylo věnováno takové úsilí. Jejich zbytky se však nedochovaly.

Ke značným úpravám došlo i v předzámeckém prostoru. Aby se pohled z náměstí na zámek více otevřel, nebyla po požáru obnovována část západní i severní fronty domů (parcely byly od měšťanů vykupovány již v roce 1528), severní i proto, aby tu mohly být zřízeny hospodářské budovy, včetně panského pivovaru. Aby tyto budovy opět nezakryly pohled na zá-

Obr. 6: Púdorys v VII. úrovni (asi 336 m n.m., 2. patro zámku).

Zrněné zdivo pozdně gotické, křížkované šikmo na konstrukce z Pernštejnské, křížkované kolmo na konstrukce ze Štubenberské renesanční periody, šrafované barokní, dvojité šrafované klasicistní a tečkované novodobé. (Zpracoval L. Svoboda s použitím plánů z archivu PÚ v Pardubicích)

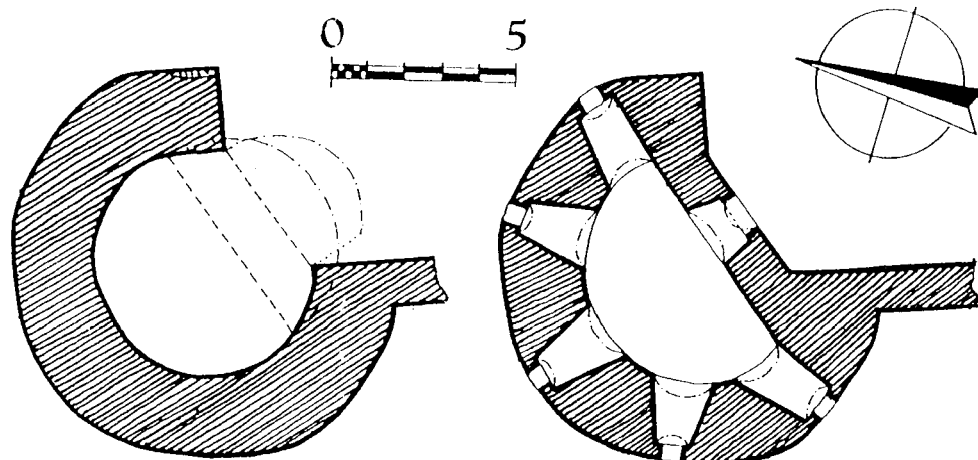
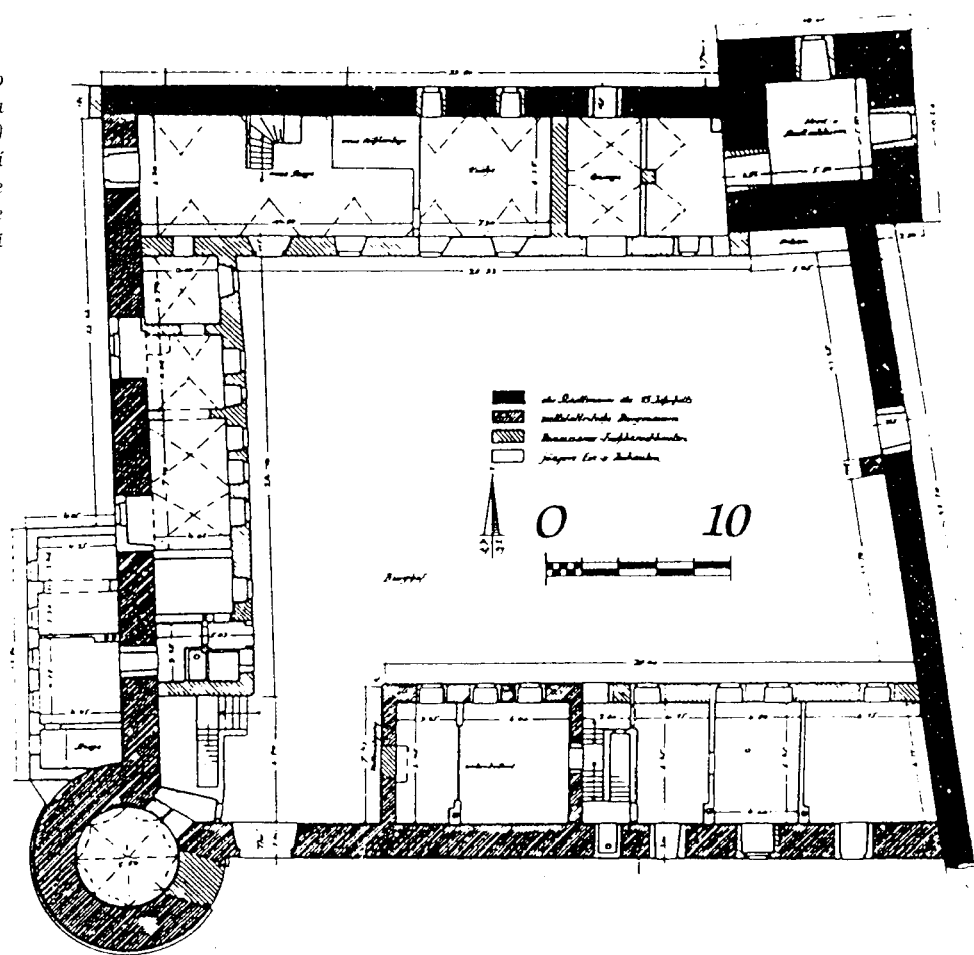

Obr. 7: Půdorysy zámecké věže v VIII. - XII. úrovni (3. - 7. patro).

Zrněné zdivo pozdně gotické, křížkované šikmo na konstrukce z Pernštejnské, křížkované kolmo na konstrukce ze Stubenberské renesanční perrody, šrafované barokní, dvojité šrafované klasicistní a tečkované novodobé. (Zpracoval L. Svoboda s použitím plánů z archivu PŮ v Pardubicích)

Obr. 8: Půdorys městského hradu v Laa an der Thaya (podle Buttnera-Madrtsche) a půdorysy 1. a 2. podlaží nárožní severozápadní věže vnějšího opevnění hradu ve Zruči nad Sázavou (měřili J. Slavík a L. Svoboda).

mek, byla jejich průčelí, nejspíše zapojená do ohradní zdi s atikou, odstoupena mírně šikmo, o 12 a více metrů ze sz. fronty náměstí. Obdélná severozáp. část vrchnostenské budovy má přehlednou dvoutraktovou dispozici, prořatou úzkou chodbou, ve vstupní části daleko později upravenou v souvislosti se zřízením vnitřního schodiště. Nejspíše hned nato vznikl podsklepený jihových. trakt spojovacího křídla k zámku, který tak zčásti využil prostor mezi zdmi. Také obdélný pivovar, stojící dál od zámku až do 3. deseti-letí 20. století, měl dvoutraktovou dispozici.

Novému využití prostoru u zámku pro vrchnostenské hospodářské budovy musela ustoupit i část městské hradby a brána.

Příchod do hradu vlastní branou tak byl definitivně zrušen a jeho návštěvník musel nejprve na náměstí a přes něj teprve k zámku. Prostor parkánu, zmenšený při hospodářských budovách, byl zvýšen násypem o 4 - 5 metrů, získaným prohloubením šijového příkopu přinejmenším v severovýchodní části. Vzniklý obezděný val o šířce 12 - 20 metrů sice jen v redukované míře zastoupil zemní opevnění, v daleko větším rozsahu realizované v Pardubicích, jeho obrana tu však byla zabezpečena oproti tamní jednoduché hradbě s klíčovými střilnami daleko impozantnějším a pokrokovějším způsobem. V pravé části, tedy před zámkem, byl před starší opevnění představen 100 metrů dlouhý kasemat, končící vlevo, na ohybu šijového opevnění, mohutnou dělovou baštou. Její protáhlý pětiboký půdorys vystupuje asi o 30 metrů před levou část šijového opevnění, takže mohla velmi dobře ostřelovat celé předpolí s přístupovou cestou až ke Krajské bráně. Zevnějšek členily římsy z jednoduchých cihelných tvarovek, spodní část byla eskarpovitě zesílená, břit byl nad přízemím široce okosený. Nejlépe je zachované dnes zvenku polozasypané přízemí v úrovni dna příkopu, velkolepá, 6 metrů vysoká prostora, i když s porušenými střilnami. Zde končilo široké přístupové schodiště skrz hmotu valu, z nějž byl navazující chodbičkou zpřístupněn i kasemat, svým prostorem přímo navazující na vyšší kryté podlaží bašty. Je velkou škodou, že se tento prostor, mající stejný průřez jako spodní podlaží bašty, nezachoval. Jízva po jeho stlačené valené klenbě je dosud patrná na sz. průčelí bašty. Okraj kasematu i bašty byl zřejmě nahoře, nad téměř čtyřmetrovou krycí vrstvou zeminy, opatřen předprsní se široce se rozevíracími nekrytými střilnami.

Obr. 9: Pohled na hradní věž v Laa an der Thaya od jihozápadu. (Foto L. Svoboda 1991)

V místech tzv. oficíren jižně při hradním příkopu se již roku 1544 vyskytuje dům Martina Maryšky, „*kteříž postavil sobě v panský kovárně u zámku*“.¹⁶⁾ Podobu tohoto původně nevelkého stavení, hypoteticky přistavěného ke zbytku opevnění hradu vůči městu, však neznáme.

O významu pernstejnské znovuvýstavby města bylo již řečeno mnoho. Průčelí hradu, pravděpodobně sjednocené ukončující atikou, se připojilo k severní frontě domů prostřednictvím opět jednotně ukončené vysoké zdi v čelech hospodářských budov, přičemž výrazný ústupek v napojení ponechal zámeckému předprostoru jistou svěbytnost. Podobného architektonického účinku pak dosáhlo i průčelí paláce ve vnitřním nádvoří hradu. Stejně jedinečné a v našem prostředí průkopnické je však i přechzení čelního opevnění města s důrazem na zámeckou stranu. Představený kasemat a pětiboká bašta čerpají jen s minimálním zpožděním z vývoje pevnostního stavitelství v Itálii a Německu v 15. století a v kombinaci se zemním krytím pro ně nenacházíme v české renesanční produkci období. Nejstarší taková konstrukce vznikla patrně na hradě Wendelsteině v Sasku v roce 1502.¹⁷⁾ Pětiboký, nikoli podkovovitý tvar bašty byl zřejmě vybrán vzhledem ke specifiku místa.

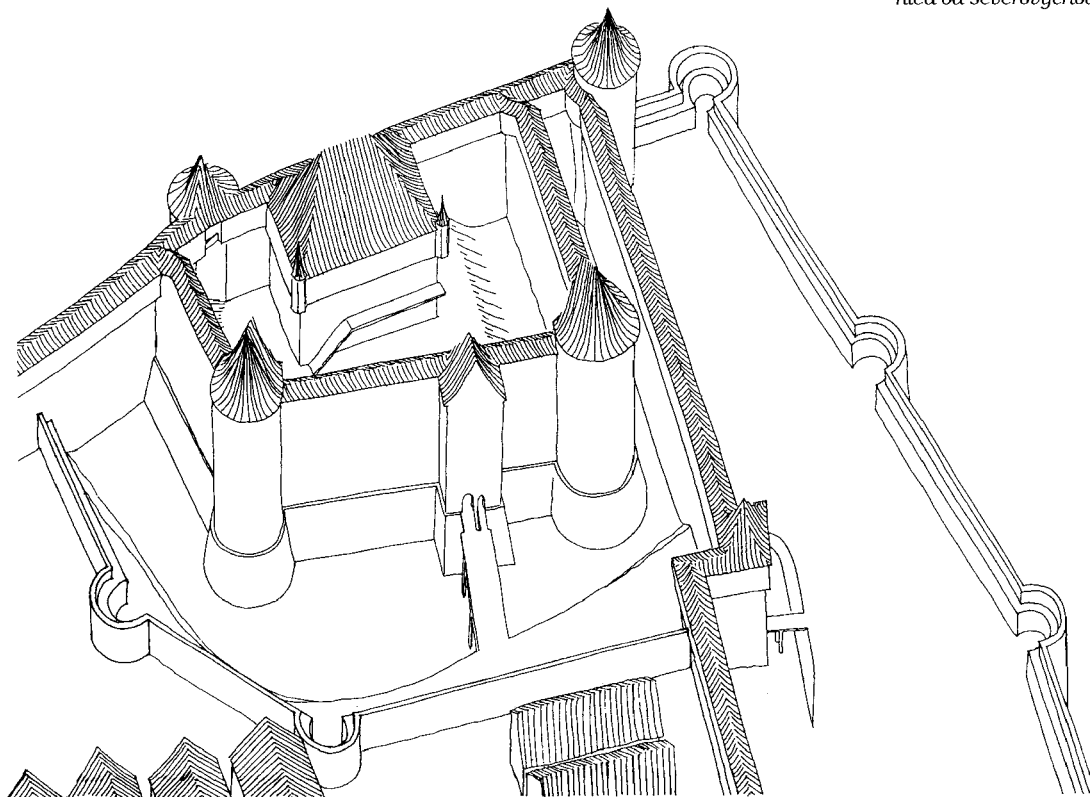
Archivně zůstává nedoložen i rozsah stavební činnosti za Štubenberků. Juránek-Braný¹⁸⁾ citují dopis správce panství Volfa Krajíře z Krajku o celkové hospodářské situaci panství dne 4. 7. 1548, v němž se ho-

16) Domek vlastnili vesměs kováři, zaměstnaní snad v panské službě. Od posledního jej vykoupil roku 1591 Rudolf ze Štubenberka (AM N. Město, kn. 76, fol. 117v, 125; kn. 77 fol. 289v, kn. 78, lit.H. 7). Kovárna mohla pocházet již z černčického období.

17) Menclová D.: České hrady II., Praha 1972, s. 375.

18) Juránek J. - Braný K., op. cit., s. 58.

Obr. 10: Hmotová rekonstrukce hradu s částí města v 1. čtvrtině 16. století - kavalírní pohled od severovýchodu. (Kresba L. Svoboda)

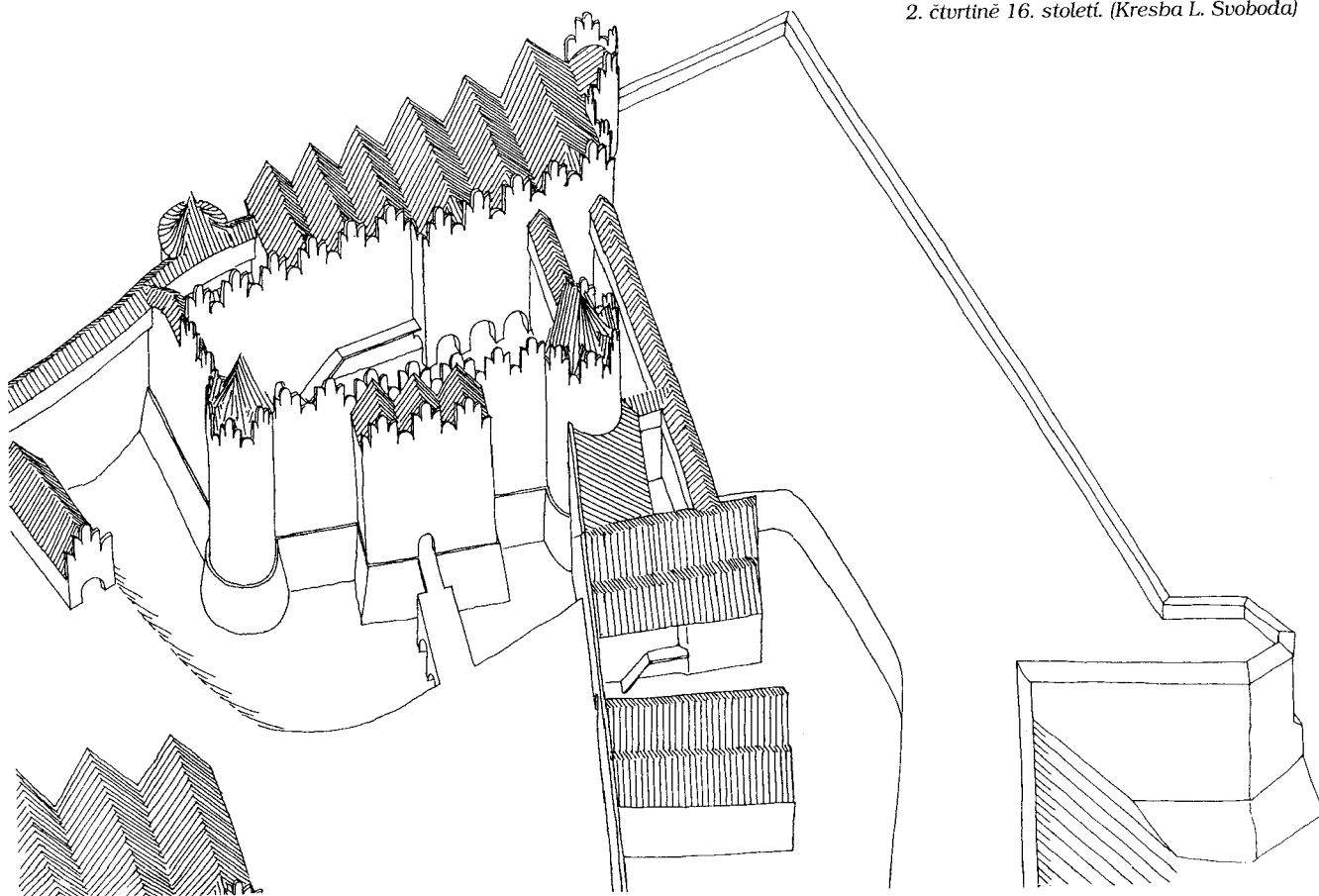
voří o zchátralosti zámku, léta neopravovaného, a nabídce k jeho obnově. K roku 1551 uvádějí zmínky ve štubenberském archivu v Grazu v Rakousku o rozsáhlé stavební činnosti a k roku 1556 o existenci inventáře panských budov s popisem jednotlivých místností zámku, zpracovaný Peterem Prupscherem, v němž se hned na první stránce mluví o nových místnostech. Tito autoři je podle štubenberských erbů situují do prodloužení jz. křídla, které jsme přisoudili Pernštejnům. Znovu opakujeme, že je téměř vyloučené, že by se Vojtěch z Pernštejna při velkorysé přestavbě měšťanských domů a čelního opevnění i zřízení hospodářských budov spokojil s obytnými prostory v rozsahu lepší tvrze. Předmetná část zámku je z dostavby jako jediná dvoutraktová, i když je nutno přiznat, že štubenberské přestavby zřejmě nebyly vedeny jednotným záměrem a proběhly v několika etapách. (Například stavební činnost v 70. letech je nepřímo doložena provozem panské vápenice na parcele dnešního čp. 44¹⁹⁾). Ty však nejsme schopni za nynějšího stavu poznání rozlišit a chronologicky uspořádat. Vzhledem k pozdějším přestavbám odhadujeme jen jejich konečný rozsah, v němž byl vnější vzhled zřejmě za Rudolfa ze Štubenberka sjednocen ve východních Čechách ojediněle dochovanou chiaroscurovou výzdobou. Také vstupní křídlo bylo prodlouženo o jedno-

patrovou část k severozápadu. O jeho jakémisi prodloužení opačným směrem svědčí jen zbytek figurální malby v interiéru přízemí, přístavba snad měla jinou šířku než původní část a byla po poškození výbuchem v roce 1628 odbourána.

Křídlo při jihovýchodní straně nádvoří v šířce dnešního hlavního traktu mělo dvě patra, avšak s podlahami ve zcela jiných úrovních než dnes - zřejmě i proto z něho při barokní přestavbě zbyly jen dvě hlavní zdi. Přízemí bylo polozapuštěné. Dost nejasná je situace v jižním nároží. Přestože kaple i sousední prostory tu mají výše položenou podlahu než ostatní prostory, nesouhlasí tato úroveň s okny, po nichž zbyly části výzdoby v 1. ose na jz. stěně chodby v 1. patře. Nelze proto vyloučit, že tu v rozsahu haly v přízemí zůstal dvorek, nad jehož vstupem byla v atikové části zdi vytvořena osa falešných oken. Dvorek umožňoval i prosvětlení prostor, zastíněných přístavbou oficíren (viz dále). Nejlépe se ze štubenberské přestavby zachovalo sz. křídlo, vestavěné mezi dvě hradby, v němž se později úrovně a dokonce ani umístění otvorů na nádvorní fasádě neměnily, takže ve sklepě, přízemí i patře zůstaly původní klenby zčásti i s dekorativními malbami. Šikmo procházející průjezd signalizuje, že již v této době byla část násypu na býv. parkánu odklizená. Křídlo má na sv. i původní, dvěma římskami členěný štít, pravou část okraje však doplnil teprve Jurkovič. Členitý obrys velmi připomíná ikonograficky doložený štít domu čp. 45 na náměstí, vzniklé-

19) Roku 1576 se prodával dům čp. 43 „vedle domu Jakuba Jetka (čp. 42) a vápenice panské“ (AM N. Město, kn. 77, fol. 358). Ta tam při prodeji roku 1540 ještě nebyla (kn 76, fol. 83).

Obr. 11: Hmotová rekonstrukce sídla ve 2. čtvrtině 16. století. (Kresba L. Svoboda)

ho koncem 70. let 16. století.²⁰⁾

Severní věž byla podle chiaroscuro doplněna na kruhový půdorys, vyplněný ve třech podlažích pohodlným točitým schodištěm. Vrchní část pláště věže, vyzděného jen v tloušťce 60 cm, musela vzniknout zároveň s mohutnými pilíři, které k němu přiléhají a nesou na půlkruhových pasech ochoz i vysokou vylehčenou nástavbu s bání. Současné může hypoteticky být i úzké točité schodiště do podlaží s ochozem. Druhá, od příjezdu k městu méně exponovaná bašta nejspíše zůstala bez nástavby.

Nejpozději v této době byl zastavěn i těsný dvorek mezi vrchnostenskou budovou a městskou hradbou. Zastavěna byla i jihozápadní část příkopu při městské hradbě. Celkem třípodlažní stavba tzv. oficíren s úřednickými byty vznikla po roce 1591, kdy Rudolf ze Štubenberka odkoupil od Václava Kováře za 50 kop miš. jeho dům, bývalou panskou kovárnu.²¹⁾ Z jejich původního, zřejmě trojlodního, jako stáj využívaného sklepa zbyl po odbourání celého severozápadního traktu, přiléhajícího k zámku, v roce 1824 a téměř současném zřícení klenby jv. traktu, kde byl sklep poté zasypán, jen střední trakt.

Podle přesunu stavební činnosti i podle výše uvedeného štítu lze soudit, že přinejmenším v posledním desetiletí 16. století již byla štubberská přestavba

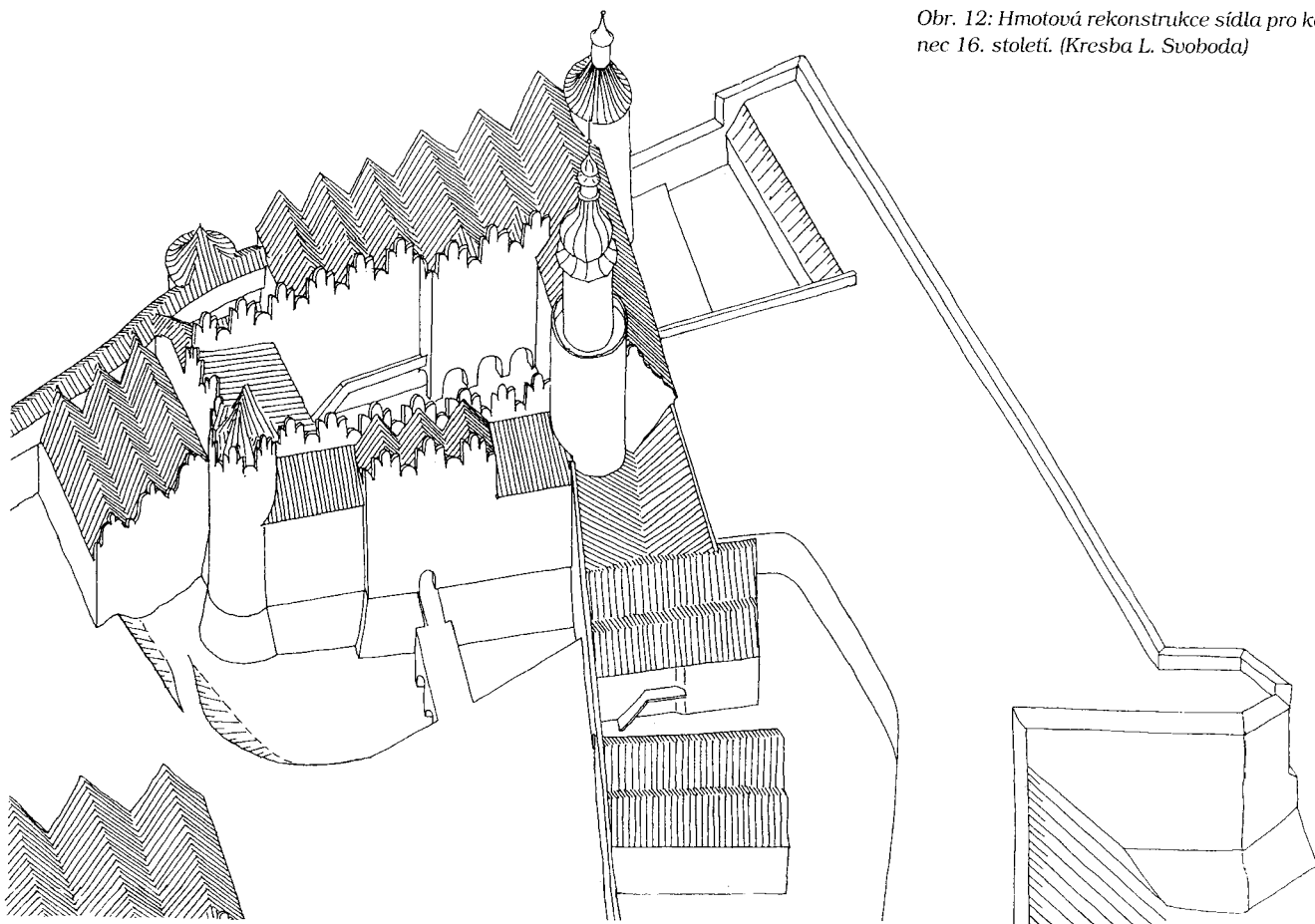
zámku hotova. Jejím překvapujícím znakem jsou jednotraktové dispozice křídel, místy zřejmě doplněných pavlačemi. Nové objekty se pravděpodobně připojily k pernštejnské architektuře, která byla ponechána a obohacena o zmiňovanou chiaroscurovou výzdobu. Kompozičně nejlépe propracovaná byla střední část hlavního průčelí,²²⁾ členěná širokými iluzivními římsami do čtyř pásů. Ve spodním byla jen „diamantová bosáž“, v dalších sled půlkruhových výklenků, opět výše střídaných segmentově zakončenými okénky s iluzivním architektonickým rámováním. Postavy, umístěné v nikách a symbolizující Sedm ctností, Sedm planet (Jupiter a další), přibližují tehdejší myšlenkový svět šlechty²³⁾. Nejvyšší dochovaný pás je pod rámováním oken, posazeným na bosované sokly, dále dělen ve tři pruhy vyplněné zvířecími motivy, v nejužším vrchním pruhu vkládanými do subtilní rozviliny. Dále vpravo se spodní dva pásy (římsa nad vrchním z nich je podložena výrazným „obloučkovým“ vlysem s puklicemi a rozetkami) opakují, na úrovni třetího pruhu jsou patrná již jen obdélná pole, členěná bílými pásky. Na původních nádvorních stěnách tvořilo chiaroscuro bohaté iluzivní architektonické rámování otvorů: po bocích po-

22) Jeho - vzhledem ke zchátralosti výzdoby - velmi cenný studijní náčrt přináší Juránek J. - Braný K., op. cit., s. 60, ovšem brána měla rozhodně jinou podobu a vrchní pás hustě řazených oken je nedoložený i - vzhledem k tomu, že se nachází již v úrovni střech - nereálný.

23) Krčálová J.: Renesanční architektura v Čechách a na Moravě. Dějiny českého výtvarného umění. Praha 1989, s. 69 a 81.

20) Poprvé připomínán roku 1580, když ještě roku 1576 tu byla již zmíněná „vápenice panská“ (kn. 77, fol. 358, 418v). Srv. pozn. 19.
21) Srv. pozn. 16.

Obr. 12: Hmotová rekonstrukce sídla pro konec 16. století. (Kresba L. Svoboda)

losloupky, nahoře, u oken i dole, římsy s geometrickým dekorem a páskou stočenou do volut, vše provázeno skupinami lístků a krátkých pásků. Okna ve 2. patře sz. stěny byla půlkruhově zakončená, kladí pod hlavní římsou bylo pročleněno stínovanými bossami. Odlišnou, bohužel v malých zlomcích dochovanou úpravu lze sledovat na přízemní části sz. stěny: tři bílou páskou oddělené pásy s rostlinnou ornamentikou, ve třetí slepé arkádě i iluzivní okno (?) se zlomkem postavy (ruka). V přízemí se v sz. (v tzv. Švédské síni) a sv. (v průjezdě i jižněji) křídle zachovaly části výmalby, kladené do 17. století,²⁴⁾ uměleckohistoricky dosud blíže nehodnocené a zachycující především pochodující zbrojnoše. V 1. patře se zachovala renesanční, secesně i později restaurovaná výmalba klenby, tvořená zejména rozvilinovými motivy ve žluté, zelené a bílé barvě na šedém podkladě, v čelech doplněná erby Bartoňů, Štubenberků a jejich manželék s letopočty 1558, 1568 a 1912. Výmalbu klenby ve středním sále sz. křídla (výjma secesně doplněného ústředního zrcadla) tvoří groteskové motivy s emblémy starých řemesel a umění (malířství, architektura, hudba, tkalcovství, zemědělství, truhlářství, lov zvěře atd.),²⁵⁾ ve šlechtickém prostředí jistě překvapivými. Menší zbytek malby (postava držící v rukou šátek) se tu nachází i na stěně, drobné zbytky groteskové výmalby jsou i ve 2. patře, na bo-

cích dvou nik v severní věži.

Pro účast Rudolfa ze Štubenberka ve stavovském povstání bylo roku 1621 novoměstské panství z jeho pozůstalosti konfiskováno, prodáno roku 1623 Albrechtovi z Valdštejna a směnou přešlo roku 1624 na Magdalenu Trčkovou z Lípy. Za té dobyli zámek 7. března 1628 vzbouření sedláci a neopatrnou manipulací přivedli k výbuchu uskladněný prach, čímž mělo být demolováno jv. křídlo s nárožím k městu a celý zámek poškozen.²⁶⁾ Roku 1634 bylo panství znovu konfiskováno pro účast Magdaleny syna Adama Erdmana Trčky ve valdštejnském spiknutí. Definitivním majitelem se stal účastník chebského vraždění, plukovník Walter Leslie, povýšený za zásluhy do stavu říšských hrabat. Jeho stavební činnost je doložena již k roku 1638,²⁷⁾ v organismu zámku ji však nejsme schopni rozeznat. Snad mohlo jít o úpravy v sv. křídle, kde jsou barokní příčné dělicí zdi v přízemí i větších tloušťkách. Tažení Bannerovy švédské armády roku 1639-40 s vypálením města a snad i zámku pokusy o výstavbu až do konce války zarazilo.

Hlavní raněbarokní přestavba je kladena do let 1551-60, jako stavitelé jsou jmenováni Domenico Rossi a Carlo Lurago, vlastní budova zámku byla však podle datací ve štukaturách ve 2. patře stavebně hotova

24) Čechovský Z. - Čejka A.: Restaurátorská zpráva k malbě v průjezdu, 1984. Strojopis v archivu PÚ Pardubice.

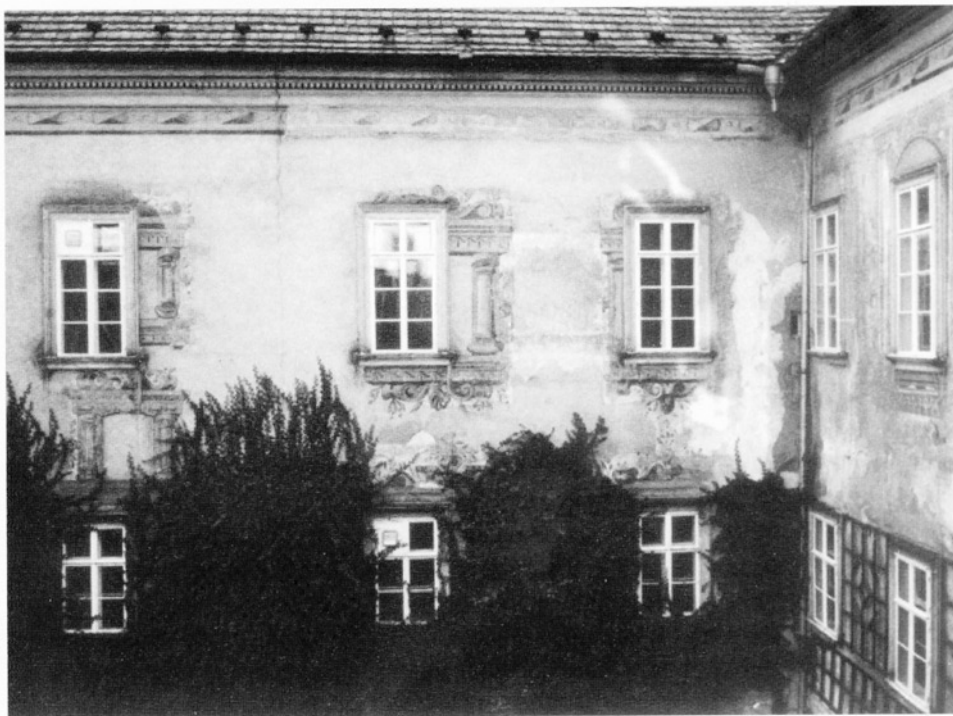
25) SÚRPMO 1964.

26) Balbín B.: *Miscellanea historica regni Bohemiae*, 1681, III/IX, s. 266.

27) Kopiář Lesliova novoměstského regenta Václava Králíka z Brocné, SOA Zámorsk, VsNM, kniha 1, fol. 136, 144.

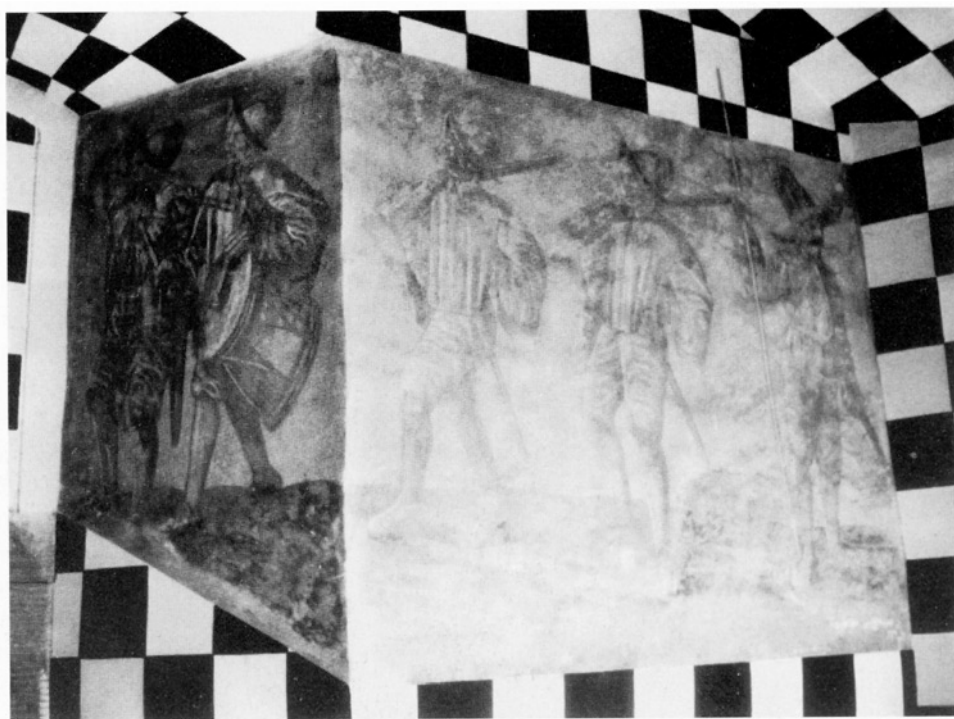
už v polovině 50. let. Do té doby tvarově dosti členitá, i když už čtyřkřídla stavba byla vyjma věží zevně podřízena značně strohému sjednocení hmot do uzavřeného objemu pod jednotnými střechami s průběžnými hlavními římsami. K největším zásahům došlo v sv. a jv. křídle, která mohla být nejvíce postižena uvedeným výbuchem, pokud přijmeme situování centra výbuchu (prachárny) do bývalé východní věže²⁸⁾ - a tato skutečnost tomu nasvědčuje. Ze staršího sv. křídla zbyla jen velká pravá část průčelní zdi, přízemní část zdi nádvoří a některé zdi příčné, křídlo bylo asi o 115 cm rozšířeno na úkor nádvoří a nová stěna v přízemí vynesena - vyjma mělkého, zaobleného rizalitu ve vých. koutě - řadou slepých arkád, na něž navázaly okení osy. Část půdorysu východní bašty, která se ocitla uvnitř budovy, byla odbourána. Vyjma konců chodby v patrech na jihu a chodby v sz. části 1. patra vznikla jednotraková dispozice, téměř v plném rozsahu zaklenutá. Podobně by se dalo hovořit o jv. křídle, kde však byla nádvoří zeď hlavního traktu zachována a k ní přiložena nová chodba, která byla v přízemí otevřena arkádami a zalomena i podél levé části jz. křídla, kde vyplnila ústupek při pozdně gotickém paláci. V něm došlo v přízemí i v patře k rozšíření původního vestibulu na rozlehlé, půdorysně zalomené a nově zaklenuté místnosti na úkor menších prostor v jeho jižní části. Zřejmě současně bylo původní schodiště ze sklepa v horní části zrušeno a dále k jv. zřízeno nové. Předpokládaný dvorek i drobné, k němu přiléhající prostory byly nově zaklenuty ve značné výši tak, aby vytvořily podnož především pro rozměrnou kapli. Dále v jz. a sz. křídle bylo nově zaklenuto důsledně uzavřenými klenbami celé 2. patro, zřejmě původně plochostropé, a v 1. patře jen drobný prostor po zrušeném renesančním schodišti. Také dispoziční

28) Juránek J. - Braný K., op. cit., s. 69.

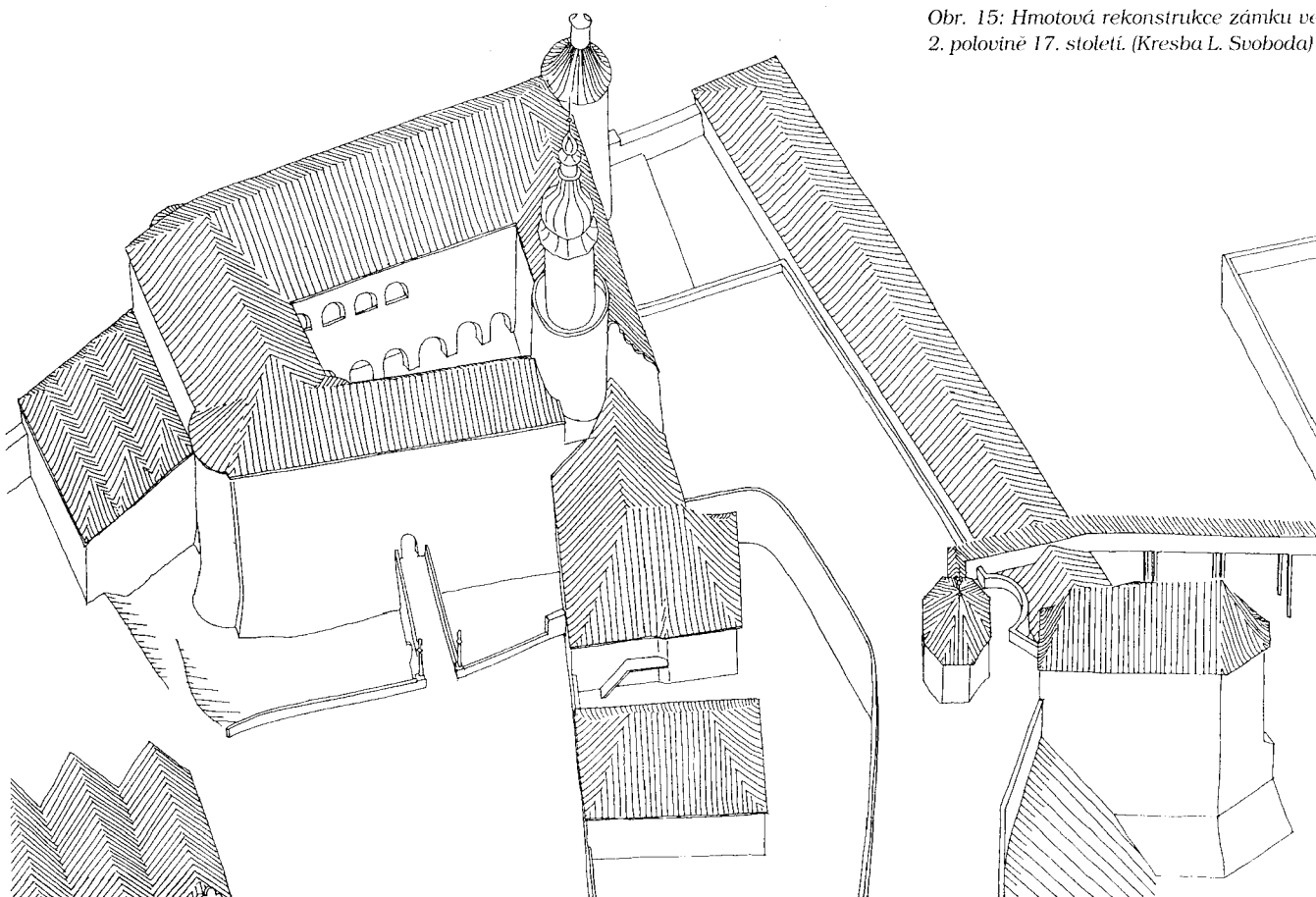

Obr. 13: Detail nádvoří stěny jihozápadního křídla zámku s chiaroscurovou výzdobou. (Foto L. Svoboda 1988)

Obr. 14: Malba v tzv. Švédské siní v přízemí severozápadního křídla. (Foto L. Svoboda 1983)

změny ve 2. patře byly minimální a omezily se na otevření jižního sálu do nárožní věže a vytvoření rozlehlého velkého sálu (160 m²). Nedostatek chodeb suplovala dvě panská schodiště zhruba v protilehlých koutech nádvoří: nové dvouramenné při kapli a točité ve věži Másešnici. Zde byly zřízeny půlkruhové niky a v supraportách aplikována bohatá štuková výzdoba, jež provází v deseti sálech a pokojích okázale vybaveného 2. patra a také v kapli malby Fabiána Václava Harovníka. Jako štukatér se uvádí Battista Bianchi.

Obr. 15: Hmotová rekonstrukce zámku ve 2. polovině 17. století. (Kresba L. Svoboda)

Trochu překvapivé je užití pětibokých výsečí v klenbách východní části zámku, vedoucích i ke spekulacím o stavební činnosti v 18. století.²⁹⁾ Návaznost těchto kleneb i vzepětím, římskami v patkách i vevázání jimi zaklenutých prostor do raněbarokní dispozice nás však přesvědčuje o jejich soudobém vzniku, navíc se objevují i při přestavbě dělové bašty, kladené do roku 1662.³⁰⁾

V interiérech je použito množství portálů raně barokního typu, ovšem k jejich původnosti musíme být značně skeptičtí. Jak dokazuje takový portál mezi sály 1. patra sz. křídla, na místě, kde ještě počátkem 20. století procházela v klasicismu zřízená chodba, i fotografie jv. stěny zá-

mecké chodby ve 2. patře během oprav, s dveřními průrazy bez jakýchkoli ostění či zárubní, i jejich výborný stav bez poškození, jde z velké části, ne-li dokonce v úplnosti o kopie z obnovy kolem roku 1910.³¹⁾

Pozoruhodnější portál se zachoval po pravé straně průjezdu a nejbohatší je ovšem hlavní vstupní portál, při opravě snad jen očištěný a doplněný jedním z četných nápisů. Se stroze upravenými hmotami korespondovala i podobně koncipovaná, poměrně plochá výzdoba zevnějšku s akcentovaným vstupem, vedle portálu jej zdůrazňovaly i sloupky se sochami na předních okrajích mostu přes příkop. Fasády byly dosti monotónně členěny opakujícími se okenními ostěnicemi, na hlavním průčelí (včetně půlkruhového rizalitu po východní baště) ještě římsami a lisenovými rámy, v nádvoří pak římsami a trochu bohatším řešením arkád. Chiaroscuro bylo v úplnosti přestukováno.

Podobnou úpravu zevnějšku prodělaly zřejmě postupně i tzv. oficírny, vrchnostenská budova (podle datované destičky na průčelí snad roku 1688) a snad i pivovar.

Raně barokní přestavba vnutila zámku dosti strohý vzhled s akcentem hlavního vstupu. Mezi stavbami Carla Luraga sice představuje jednu z nejméně výrazných realizací, přesto se tu raný barok prosadil daleko více než při úpravách na nedalekém náchodském zámku, konzerva-

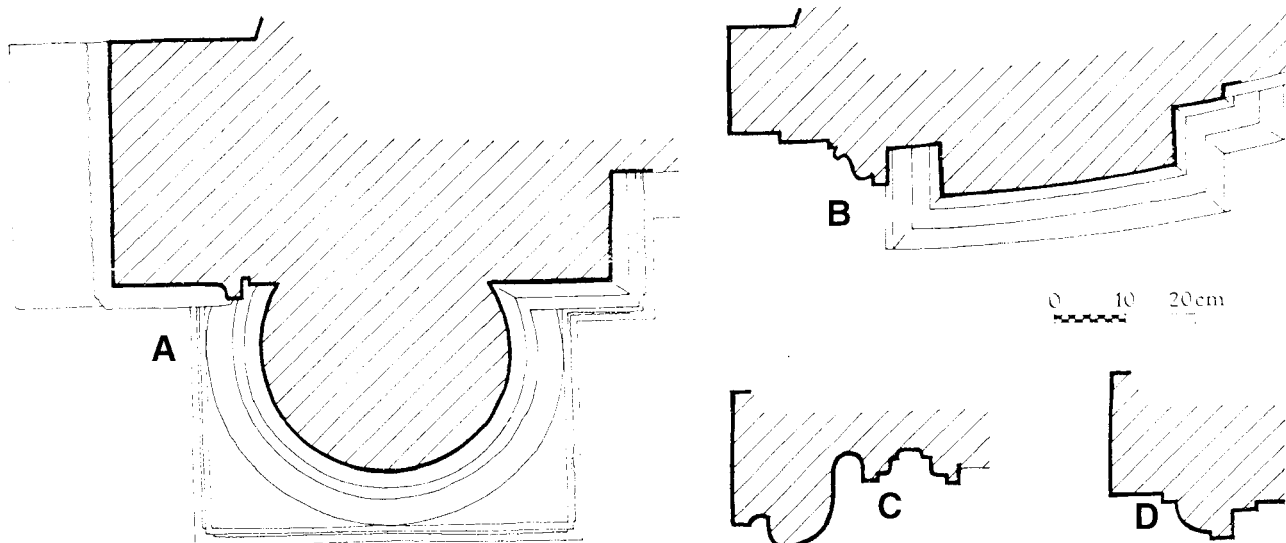

Obr. 16: Jedna ze supraport na schodišti ve věži Máselnici. (Foto L. Svoboda 1991)

29) SÚRPMO 1964, str. 6 staveb. vývoje zámku.

30) Juránek J. - Braný K., op. cit., s. 72.

31) Tmavé pruhy čerstvé omítky kolem mnoha okenních ostění na snímcích zámku v lešení mohou naznačovat, že i část těchto ostění byla vyměněna.

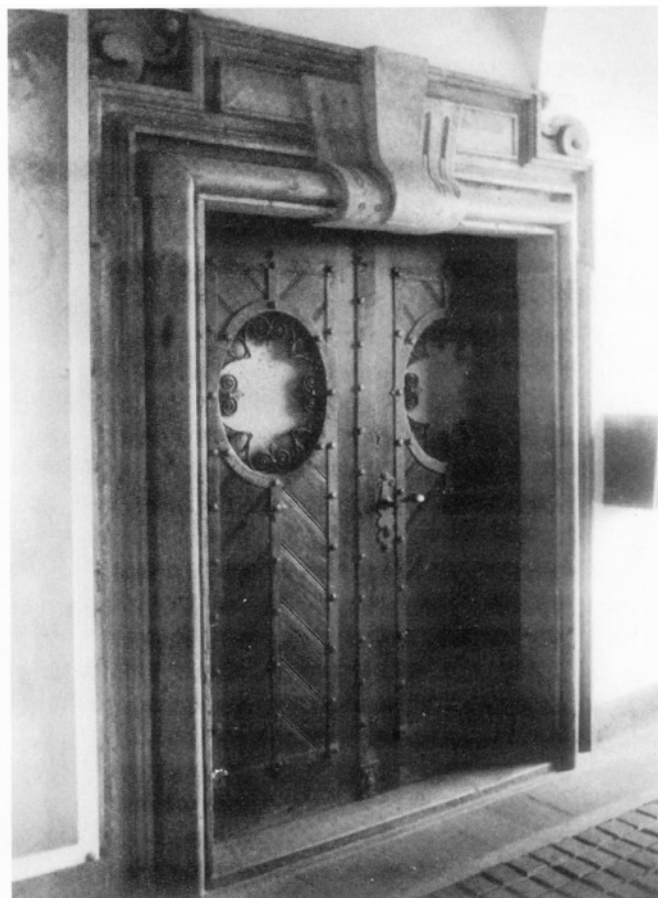
Obr. 17: Půdorysné řezy portálů A - hlavního, B - do věže Máselnice, C - profilace portálu v průřezu, D - běžná. (Kresba L. Svoboda)

tivně navazujících na pozdní renesanci. Záměrně tu byl vytvořen kontrast mezi strohým zevnějškem a okázalou nádhernou reprezentační místností 2. patra, téměř v úplnosti opatřeného klenbami, v rozsahu nepříliš častém (srv. Lemberk, Doudleby, jinde se taková výzdoba soustřeďuje jen do hlavního sálu a kaple a do dalších prostor proniká jen ojediněle nebo se nedochovala - viz např. Choltice), pokrytými štukaturami a freskami. Umělecké hodnocení Harovníkových maleb vyznívá sice dosti nelichotivě,³²⁾ přesto jde o velmi cenný doklad dobové produkce, ilustrující téměř osmdesátí obrazy - od drobných medailonů po rozměrný ústřední obraz v ložnici (asi 16 m²) - myšlenkový svět a pýchu válečného zbohatlíka. Kompozice štukové výzdoby vychází důsledně z italských vzorů a je velmi dobře srovnatelná například s výzdobou místnosti zповědníka v Palazzo Ducale v Urbíně, o sto let starší.

Nové účelově bylo za Leslieů upraveno i pernštejnské opevnění. Horní podlaží bašty bylo roku 1662³³⁾ od zbývajících kasemat odděleno masivní příčkou, jeho klenba byla vybourána a ve vzniklém prostoru zřízena dvě nižší neckově zaklenutá podlaží, nad něž byl nastaven plochostropý sál a vysoká valbová střecha. Prostory propojilo zčásti v hloubi valu situované schodiště. Nástavba byla členěna dvojicemi kvádrowaných lisen, její okna se po pozdější úpravě na sýpku nezachovala. Z kasematu byla snad současně odbourána poprsní zeď a sejmuta krycí vrstva násypu, nahrazená nízkou valbovou střechou. Úprava na panskou stáj (vyjma menší sv. části, jež podle vyústění schodiště sloužila jako předsíní spodního sálu v baště) nejspíše zasáhla do původních střílen, změněných na ležatá okénka, a snad již tehdy 44 sáhů dlouhý prostor rozdělila roubenými stěnami, uvedenými v protokolu z roku 1800. Již tehdy mohla vzniknout i dřevěná vozovna.

Val byl přeměněn na park s letohrádkem, údajně vy-

Obr. 18: Portál na pravé straně průjezdu. (Foto L. Svoboda 1988)

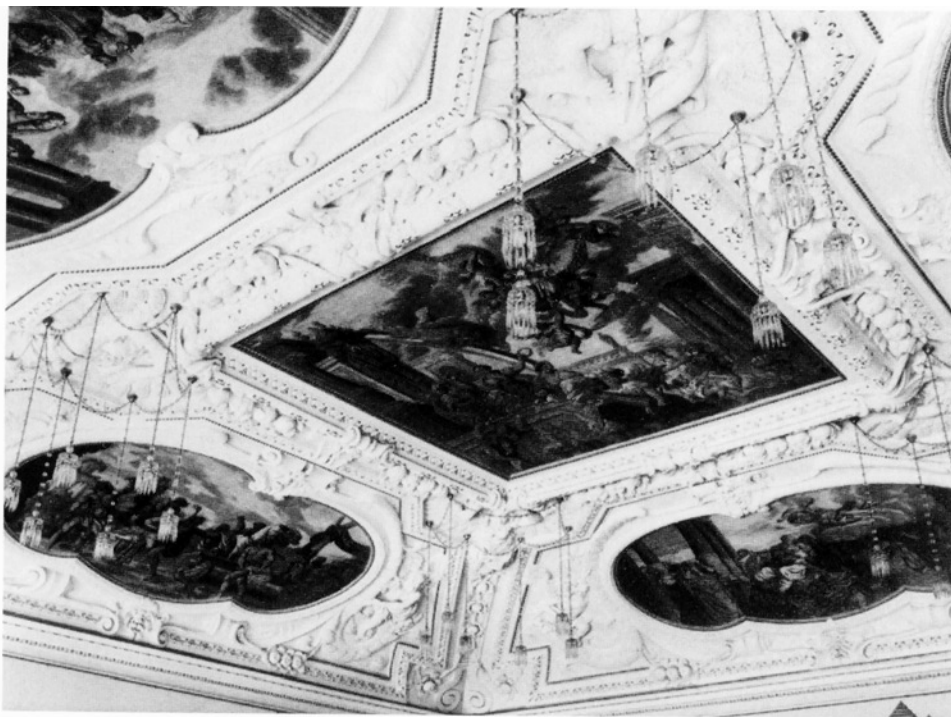
hořelým při požáru severní strany města v roce 1699³⁴⁾ a zřejmě obnoveným, jeho dřevěná stavba se pak zmiňuje ještě v roce 1775 a ve špatném stavu v roce 1800. Jde zřejmě o osmiboký, na katastrální mapě z roku 1840 žlutě pojedený útvar uprostřed valu proti jižnímu průčelí špýcharu.

Nejpozději při Leslieovské přestavbě areálu po polovině 17. století (pro vznik již za Štubenberků nemáme doklady, ale také jej nelze zcela vyloučit) vznikla i poměrně rozle-

32) Naposledy Šroněk M.: Barokní malířství 17. století v Čechách. Dějiny českého výtvarného umění. Praha 1989, s. 352.

33) Juránek J. - Braný K., op. cit., s. 72. Erbovní destička, přenesená odtud z koníren nebo špýcharu Jurkovičem nad zahradní vstup do zámku, však uvádí lp. 1688.

34) SÚRPMO 1964, s. 3 - opevnění.

Obr. 19: Klenba tzv. Velké ložnice ve 2. patře jihozápadního křídla. (Foto PÚ v Pardubicích - V. Maryška 1992)

Obr. 20: Klenba místnosti zpovědníka v 1. patře Palazzo Ducale v Urbínu v Itálii (Federico Brandani, 1522-75). (Foto L. Svoboda 1993)

hlá (přes 1 ha) zahrada na vnější, sz. straně příkopu (při nejmenším část bez jz. terasy), i když první doklady o ní máme až k roku 1800. Tomuto období vzniku odpovídá i čtvercový rastr cestiček, zachycený na Venutově akvarelu,³⁵⁾ kde je zahrada vymezena ohradní zdi s válcovou věžičkou na vých. nároží (dnes, i na plánu z roku 1840 tříčtvrtěkruhová bašta) a obdélnou zděnou stavbou na sz. straně. Jde nejspíše o panský skleník, jehož jv. stěna byla

35) Venuto J. in *Abbildungen sammtlicher alten und neuen Schloesser in Bohmen*, 1805. Reprodukce viz Juránek J. - Braný K., op. cit., patitul.

podle protokolu z roku 1800³⁶⁾ dřevěná se čtrnácti okny. Na téže straně se k zahradě připojuje stejnou zdi obehnaný sad, zhruba stejné rozlohy, zatímco domek zahradníka, podle téhož protokolu dřevěný, poblíž skleníku, vidíme na opačné straně, tedy již na dnešním místě v hustém stromoví. Již tehdy byla zahrada spojena se zámeckým valem klesajícím dřevěným mostem a jejím ústředním bodem byla kašna kvadrilobického tvaru.³⁷⁾

K roku 1688³⁸⁾ se uvádí úprava hradební bašty jv. od zámku na zámeckou vodárnu. Podkovovitá bašta byla na městské straně uzavřena tenčí zdi půloválného půdorysu, trochu nastavena, v nejvyšším podlaží zaklenuta a opatřena kuželovitou střechou. Pod ní na břehu Metuje stojící objekt s vodním strojem byl někdy v 18. století přestavěn na půvabnou patrovou stavbu s mansardovou střechou, také zachycenou na Venutově akvarelu.

Výjma úpravy pernštejnské bašty na špýchar po roce 1737³⁹⁾ nemáme pro 18. století doloženou žádnou rozsáhlejší stavební činnost v zámeckém areálu. Zámek scházel úměrně s chudnutím lesliovského rodu,⁴⁰⁾ zatímco ředitel panství V. J. Burgermeister de Villarsburg si roku 1767 staví v sousedství panské zahrady nový patrový kamenný dům s velmi kvalitně vypracovaným erbem na průčelí. Zámek byl užíván stále méně a některé obytné

prostory degradovaly na skladové. Tomu odpovídá náhrada nepotřebných špalířů za pouhou výmalbu⁴¹⁾ a pro-

36) SÚA Praha, Fideikomisní spisy zemského soudu v Praze, karton 1110, zn. VII E 42, odhad 1800, příl. 162.

37) Venuto J., op. cit.

38) Juránek J. - Braný K., op. cit., s. 111.

39) Sedláček A., cit. v pozn. 10, s. 330.

40) SÚRPMO 1964.

41) Podle porovnání zámeckých inventářů, vypracovaných po smrti Jakuba Arnošta z Leslie 5. 11. 1737 a Leopolda z Leslie (sepsán 22. 2. 1775) - SÚA Praha, Fideikomisní spisy zemského soudu v Praze, karton 1110, zn. VII E 42.

Obr. 21: Klenba velkého sálu ve 2. patře severozápadního křídla zámku. (Foto PÚ v Pardubicích - V. Maryška 1992)

váděny byly zřejmě stálé opravy i ostatních budov, za větší akci již můžeme považovat výše uvedenou novostavbu domu s vodním strojem a bytem vodáka a výměnu krovů na oficírnách, zachycených kolem roku 1800 se dvěma souběžnými mansardovými střechami.

Roku 1802 přešlo panství na moravské Dittrichštejny, kteří na zámku nebydleli a panství pro ně bylo jen zdrojem příjmů. Přesto se tu 16. června 1812 údajně⁴²⁾ zastavuje ruský car Alexandr na cestě k protinapoleonským jednáním v Opočně s pruským králem a rakouským kancléřem Metternichem. Stavební změny v 19. století jsou již převážně známy z dokladů.⁴³⁾ V březnu 1803 navrhl knížecí stavitel F. Heinrich náhradu příkrých schodů o 13 stupních v ředitelském (vrchnostenském) domě za šnekové, úpravy záchodů, krovu a další drobné úpravy. Snad byly v té době provedeny, i když schodiště šnekový tvar nemá. Také z následujících let se zachovaly posudky a návrhy rozpočtů na různé pokrývačské a zabezpečovací práce, často i nerealizované, a proto se opakující. Již na konci roku 1802 měla být okrasná zahrada pronajata panskému zahradníkovi a nahrazena užitkovými stromy a z roku 1817 pochází výkaz výsadby v zahradách na celkem 355 ovocných stromů a ořešáků. Indikační skica z roku 1840⁴⁴⁾ tu však naznačuje pravidelný rastr cestíček, i když odlišný od Venutovy kresby.

42) Juránek J. - Braný K., op. cit. s. 83.

43) SOA Zámorsk, cit. v pozn. 9.

44) Ústřední archiv geodézie a kartografie Praha, elaborát katastrálního měření 1:2880, 1840.

Někdy krátce před rokem 1820 byl ústřední knížecí správou, snad z podnětu panujícího knížete, angažován jako stálý stavební ředitel a inspektor stavební činnosti na knížecích panstvích uznávaný pražský architekt, profesor J. F. Joendl, který v podobné funkci působil i v Náchodě a u řady dalších předních šlechticů v Čechách a na Moravě. V dochovaných zprávách a předlohách knížeti zřetelně kontrastuje jeho sebevědomí odborníka se servilností úředníků a drobných řemeslníků. Díky autoritě u majitele panství dokázal prosadit i některá stavební opatření.

V relaci z 1. listopadu 1821, v níž rozeznal příčiny četných trhlin v budově nikoli ve slínovém podloží, ale v nenáhlém, všemi směry působícím tlaku plochých kleneb v nejvyšším patře, píše: „Teprv když je odkryta příčina škod, je snadnější přikročit k nápravě a k prostředkům pro zamezení větších škod. Ty by zde spočívaly v odstranění příčiny, tj. ve snesení kleneb horních pater, škodlivých nejen svou vahou, ale i bočním tlakem, a zhotovení rákosových stropů na jejich místě. Ale kdo by k tomu mohl radit, pokud je možná ještě jiná, i když méně radikální pomoc, aby se zbořily tyto krásné klenby se svými sice podle starého vkusu, ale přece stále umělecky provedenými, bohatými a dobře zachovanými štukaturami? Podepsaný má tedy za to, že této závadě lze odpomoci následujícím způsobem: Urychleným odstraněním několika tisíc centů suti, ponechaných na klenbách po opravách střechy, zvednutím a novým vyvážením krovu a zachycením zdi velkým množstvím železných kleští. Do každé příčné zdi se mají na jeden palec hluboko zapustit dvě kleště, pod úroveň prkenné podlahy a nad dveřním nadpražím. Kotva se má protáhnout oky obou kleští, aby zachytila co nejvíce zdiva a zajistit závlačkami proti posunutí. Pak se musí všechny trhliny otevřít, pečlivě vyklínovat a omítnout.“ Vedle dalších opatření navrhl i vyřešit odvodnění nádvoří a příkopu, pro celý zámek provést a pečlivě archivovat zaměření, aby bylo k dispozici pro fundované provádění oprav a slínovou skálu chránit výsadbou stříhaných křovin.⁴⁵⁾

Joendlovy návrhy dospěly k realizaci i s některými dispozičními úpravami v roce 1824. Dále navrhl vybourat třetinu oficíren, přiléhajících k zámku, kvůli zastínování zámeckých místností a bránění odtoku dešťové vody. Práce řídil josefovský stavitel Jos. Mathes. 12. listopadu se však v konírně ve spodním podlaží, naštěstí v poledne za nepřítomnosti dělníků, zřítla polovice klenby i s příčkami na ní spočívajícími a podlahami a kusy stropních trámů. Jak již bylo zmíněno, tato část konírny již nebyla obnovena, a tak z renesančního trojlodního prostoru zbyla jen střední část.

29. března 1841 se zřítlo 14 sáhů klenby dlouhé konírny na valech, jejíž zajištění kasematováním⁴⁶⁾ na-

45) SOA Zámorsk, VsNM, spisy, č. 2441.

46) Zalitá upevněná klenba se měla opatřit vrstvou dusaného jilu, vrstvou suti a nakrýt hlinou se zahradním záhonem. Vrchnostenský úřad však považoval provedení za technicky nebezpečné a pro dovoz jilu z velké dálky i drahé.

vrhl Joendl v roce 1837. Poté byla ze $\frac{3}{4}$ zbořena a zbytek upraven na vozovnu.

Roku 1842 byla provedena výměna shnilé střechy velké věže a zároveň byla věž s průčelím natřena vápnem v nažloutlém tónu.⁴⁷⁾

V rámci velké porevoluční reformy státní správy v roce 1849 poskytla knížecí vrchnost pro umístění okresního hejtmanství své vrchnostenské kanceláře v 1. patře sz. křídla zámku. Dispoziční úpravy, zejm. zřízení chodby při nádvoří, byly při secesní opravě v úplnosti opět zrušeny.

Ve 2. polovině 19. století došlo k dalšímu poklesu zájmu vrchnosti hrabat Lamberských o zámeckou budovu. Nejsou evidovány žádné větší úpravy, odstraňovaly se jen vážnější poruchy. I když ředitelství panství vyvíjelo snahu o pronájem části pokojů v horních patrech na byty, převážně státních úředníků, zastihl tu August Sedláček jen asi 3 bydlící rodiny, jinak pusté ticho.⁴⁸⁾

Roku 1908 koupili novoměstské panství náhodští průmyslníci, bratři Cyril a Josef Bartoňové z Dobenína, a podnikli v letech 1909 - 12 rozsáhlou adaptační opravu a konzervaci zámku podle projektu renomovaného brněnského architekta Dušana Jurkoviče v provedení ing. Otakara Nypla. Rozsáhlá obnova však přinesla jen nemnoho dispozičních změn. Nejzávažnější z nich bylo vybourání zdi, dělící sz. trakt původního paláce, a nové zaklenutí v souvislosti se slohově jednotnou úpravou prostoru na kuchyň. V širší části chodby jz. křídla vzniklo točité schodiště z přízemí do patra a výtah až do 3. podlaží. Příznivým zásahem bylo zrušení druhotné zřízené chodby v sz. křídle 1. patra, v tomto patře vzniklo ještě několik dveřních průrazů a okna v salóňku v západní věži. Podobné úpravy nacházíme i ve 2. patře, kde byl širokým průrazem otevřen do chodby sev. prostor původního paláce, vybourány zazdívky arkád, obohacených i o tři balkony, a v doplněném sev. nároží bylo zřízeno sociální vybavení. Množství práce tu však bylo vykonáno při zabezpečení zdiva táhly, obnově omítek a podlah, výměně a doplnění dřevěných a kamenných prvků, odkrytí a restaurování renesančních maleb i restaurování (někde spíše přemalbě) barokních štukatur a maleb. Výmalba a zařízení bylo dále doplněno vysoce tvůrčím způsobem, na stěnách se objevila vedle nových dekorativních maleb, tapet a dřevěných obkladů v „zimní zahradě“ i hrubá kamenná mozaika.

Také zevnějšek stavby se změnil především úpravou povrchů. Barokní štukové členění průčelí bylo obětováno obnově jeho chiaroscurové výzdoby, restaurované i v nádvoří a na věži. Jv. a jz. průčelí bylo opatřeno strukturovanou omítkou. Krov byl vyrovnán a jeho úpravou zdůrazněn oblý rizalit. Kaple v již. nároží byla připomenuta nárožní zvoničkou již v osobitěm Jurkovičově stylu, který se projevil i v obnově sv. štítu sz. křídla a zastřešení ochozu na Masešnici. Méně zřetelný je již v přestavbě západní věže, obohacené o ochoz a vy-

soký arkýř točitého schodiště do zcela nově koncipovaného 3. patra, prolomeného velkými vyhlídkovými okny. Drobné točité schodiště bylo přistaveno i k sz. průčelí, zřejmě jako úniková cesta z velké sálu, a u téhož průčelí přibyla lehká veranda. Terasa na masívních pilířích byla přidána k „zimní zahradě“ na jz. průčelí.

Při obnově vrchnostenské budovy se Jurkovičův styl projevil novými komíny a štítkem ve střeše. Lepší pohledové uplatnění zámeckého štítu při věži bylo řešeno nejprve zřízením valby na tuto stranu⁴⁹⁾ a snad pro potíže se zatékáním bylo později zaměněno za nyníjší mansardovou úpravu části střechy. U oken objektu směrem do parku bylo doplněno barokní členění a ve stejném duchu byl opraven i plášť úřednického domu, tzv. oficíren. Největším zásahem do prostoru před zámkem bylo zboření staré přístupové rampy, jen z malé části vylehčené podklenutím, a její náhrada široce rozepjatým obloukem nového mostu, tvarovaného důsledně osově na hlavní portál. Vedle nových plastik, zábradlí a luceren jej obohatily i posunuté sloupky s raně barokními plastikami.

Na park byly nápaditě přeměněny terasy, vzniklé vývojem čelního opevnění, bohužel, při tom byla zbořena poslední část renesančního kasematu (není však jisté, zda torzo, naposledy upravené na vozovnu, ještě mělo původní klenbu). Byl obnoven přístup na přední, sz. zahradu dřevěným mostem, na němž se pseudoliodový sloh projevil nejvýrazněji. V přední zahradě byl ponechán průběh ohrazení, kašna byla posunuta do nové osy v prodloužení mostu a zahradní parter byl s podivuhodnou invencí zcela nově zkomponován spíše na motivy zahrad vrcholně barokních. V sev. koutě vznikl nový skleník.

Další úpravy interiérů řídil od počátku 20. let Pavel Janák.⁵⁰⁾ Velmi kvalitní interiéry pokoje mladého muže, pánské pracovny a jídelny, vytvořené v 1. patře, však téměř nezasáhly hlavní stavební konstrukce. Při daleko pozdější úpravě sálů 2. patra ve stylu pokročilého funkcionalismu v roce 1941⁵¹⁾ byl rozšířen průchod mezi oběma sály a dvě okna na jz. průčelí byla upravena na francouzská. Zde však úpravy podle našeho názoru postrádají potřebný detail.

V roce 1934 byl zbořen starý pivovar⁵²⁾ a hned nato postavena v místě jeho jv. průčelí nová, hrubě omítnutá zeď, na níž byla na masívní hranolovou římsu a podstavce osazena řada barokních sošek trpaslíků. Získaných údajně v Nových Benátkách. Plán úpravy vypracoval již v roce 1932 opět D. Jurkovič. Další sošky trpaslíků byly instalovány až kolem roku 1940 na podstavce před příkop.

Únor 1948 byl pro zámek pohromou. Na majetek

49) Reprodukce fotografie z archivu Bartoňů ve fototéce Pam. ústavu v Pardubicích, neg. č. 62 320.

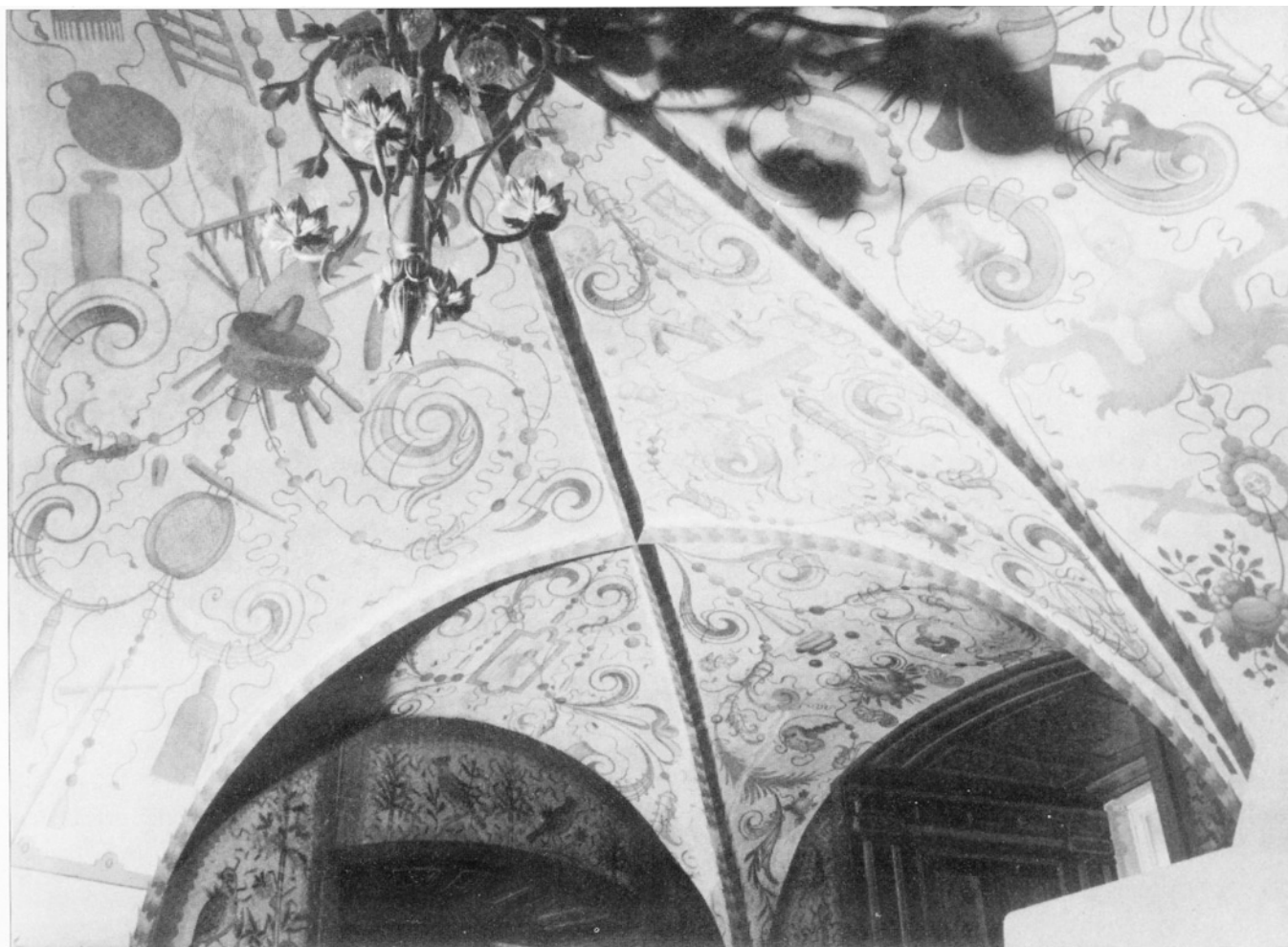
50) Paukrťová Z.: Státní zámek Nové Město nad Metují, Pardubice, 1989.

51) Benešová M.: Pavel Janák. Praha 1959, s. 42.

52) Pavel J.: Nové Město nad Metují. Praha 1962, s. 33.

47) SOA Zámorsk. VsNM, spisy, č. 560 a 561.

48) Sedláček A., op. cit., s. 148.

Obr. 22: Výmalba klenby tzv. Pánské pracovny v 1. patře severozápadního křídla. (Foto PŮ v Pardubicích - V. Maryška 1992)

majitelů byla uvalena národní správa a v zámku jim byl vyhrazen minimální byt. Bohatý mobiliář byl rozchvácen, přepychově zařízené interiéry devastovány v letech 1949 až 1956 umístěným internátem ČSD.⁵³⁾ Pokus o předání do správy Národní kulturní komise neměl úspěch. Národní správu zavedl Okresní národní výbor v Dobrušce 31. ledna 1951 a ve dnech 13. až

16. listopadu 1951 provedli zástupci Národní kulturní komise Dr. Blažíček a Dr. Kouba vyřízení užitkového zařízení a národní správu nad ním zrušili. Jako původní majitelé jsou uvedeni JUDr. Václav Bartoň - Dobenín a Josef a Marie Bartoňovi. Národní správa byla zrušena 13. září 1957 a byl učiněn převod na Státní památkovou správu, dále 2. března 1960 na Krajský vlastivědný ústav, středisko péče o památky a ochrany přírody v Hradci Králové, téhož roku na Okresní národní výbor v Náchodě, daleko později, v roce 1976 na KSSPPOP v Pardubicích a konečně v roce 1992 opět Bartoňům.

Přes všechny peripetie se podařilo v roce 1952 zabránit zřízení nových sociálních zařízení pro výchovné středisko a r. 1959 využití na byty. Opravy se soustřeďovaly na neustále se vracející špatný stav pálené krytiny a žlabů a s tím související poškozování maleb. V roce 1965 byly Dr. O. Blažíčkem reinstalovány zámecké expozice, ale ještě v roce 1970 se žádalo o vrácení židlí používaných v kancelářích městského národního výboru. Až do 80. let byla v expozici zařazena i pamětní síň B. Smetany, roku 1974 reinstalovaná. V roce 1970 byly podle projektu ing. Čurdy upraveny vstupní prostory návštěvníků. Koncem 60. let pod silným tlakem památková péče nakonec souhlasila s vybudováním exkluzivního výběrového KORD-klubu, ur-

53) Přípis Národní kulturní komise ministerstvu školství z 12. června 1950 ilustruje hospodaření národní správy a národního výboru: „... že jsou ve 2. patře budovy lůžka a přičky připevňovány na parkety. Z chlapeckého pokoje (autorem malby v něm je Kysele, nábytku pak Janák, textil Teinitzerová) bylo odvezeno zařízení na nádraží k zařízení informační kanceláře. Z haly v 1. poschodí (opět Kysele a Janák) byla křesla přeložena do zahradního pavilónku. V 2. patře z velké jídelny, zařízené Janákem a Teinitzerovou, odvezl místní národní výbor 24 židlí na radnici, kam byly též odvezeny velké vázy (lid. umění). Koberec z této jídelny (Teinitzerová - 20x6m) má být rozstřhán a použit k výzdobě schodiště a chodeb v novém hotelu v Novém Městě nad Metují. Také veliká kožená garnitura z velkého salonu v II. patře má být dána do haly hotelu. Ve velké ložnici ve 2. patře zámku, která byla neporušena a byla zařízena Jurkovičem, stojí 100 lůžek přímo na velkém koberci. Ostatní nábytek je složen ve skladu naprosto nevyhovujícím způsobem a velmi nedbale. Rodinným portrétům (od Švabinského, Nechleby, Stříbrného) mají být zamalovány obličejové a ucpány jimi skleněné dveře mezi velkou jídelnou a velkým salonem ve 2. patře ... V zahradě veliký stříhaný parter ze starých habrů, který Jurkovič rekonstruoval a pro který nakreslil návrh ornament. polí Dr. Fierlinger, byl při jakési veselici podpálen a částečně shořel“. SÚA Praha, Státní památková správa, kartony 375 a 376.

čeného údajně jen pro mimořádné případy zahraničních návštěv a obchodních jednání, v jz. části přízemí. Provozovna, upravená podle projektu V. Boháče a ing. Mandlové v letech 1970-1973 nákladem 1,5 mil. Kčs, se však záhy stala přesně podle obav památkových orgánů stálou restaurací, zatěžující zámek svým provozem, parami z vaření i devastací Jurkovičovy kuchyně. V letech 1972-73 vznikla i expozice Antarktida v sz. sklepení (projekt stavebních úprav ing. arch. Pražák, libreto Dr. Sekyra, CSc., realizace expozice oddělení státní propagace MK ČSR) a nad ní obřadní síň MěNV (projekt V. Boháč). Neznámo kdy došlo k dosti nevhodné adaptaci prostor správy zámku v patře vedle kaple i v přízemí sv. a jv. křídla, a vsazení dveří v ocelových zárubních. Tím se využití zámku (s byty v patře sv. křídla) ustálilo a prostředky byly věnovány i na restaurátorské práce: teprve roku 1970 byl instalován p. Klimšem v pánské pracovně již pro Bartoně zhotovený keramický krb H. Johnové, získaný roku 1962 z její pozůstalosti. Roku 1973 restauroval ak. sochař Fr. Bartoš hlavní portál a roku 1975 doplnil ztracené atributy soch před zámkem (Déméter žezlo, Poseidonovi trojzubec). Z Harovníkových maleb restauroval již v roce 1958 ak. malíř Bohumír Číla fresky ve velké ložnici, žlutém salónku, jídelně a pracovně a další (včetně velkých sálů) počátkem 80. let restaurovaly ak. malířky Milena Šoltészová a Zdena Kafková. V letech 1987-88

byly konečně restaurovány - po marném objednávání již od roku 1977 - i malby prof. F. Kysely z roku 1923 v malé pracovně, pánském pokoji a velkém pokoji se zvěrokruhem. Figurální malbu (údajně ze 17. století) v průjezdu restaurovali v roce 1984 Zd. Čechovský a Ant. Čejka. V kontrastu s tím byly zamalovány secesní malby v chodbách pater, v koupelně a možná i jinde.

Tzv. oficiální sloužily školským účelům a vrchnostenský dům jako byty, sklep a zčásti i přízemí od 70. let i jako depozitáře Ústředního ústavu geologického. Ten dostal koncem 80. let i tzv. špýchar pro Expozici světových pouští, když předtím sloužil do roku 1964 zemědělskému výkupnímu podniku v Dobrušce. V té době přetěžování a vibrace dopravníků dále zhoršily jeho statický stav. Poté byl používán jen k příležitostným výstavám a 1. patro od roku 1969 jako sklad civilní obrany OÚNZ Náchod, archivní i sportovní využití se podařilo zamítnout. Studii (1986) a projektový úkol na expozici zpracoval ing. Pina, práce byly zahájeny koncem roku 1989 statickým zabezpečením (UNIGEO Ostrava, závod Rýmařov), a po převratných politických změnách, jež se zpožděním znamenaly zrušení finanční dotace, byl špýchar zanechán v žalostném stavu.

Nájem zahrady Sdruženým komunálním podnikům N. Město byl v roce 1952 zrušen a tyto opět přičleněny k provozu zámku. Okrasná část pak patřila k nejlépe

Obr. 23: Pohled na Špejchar, bývalou baštu perněstejského opevnění, ze střední zahradní terasy. (Foto PŮ v Pardubicích - V. Maryška 1981)

udržovaným parkům v kraji, i když členitost parteru byla zjednodušena. V souvislosti s instalováním pís-kovcového pomníku Bedřicha Smetany, díla novoměstského sochaře Josefa Marka, před prostranstvím po pivovaru v roce 1954 byly sošky trpaslíků přemís-těny na jv. ohradní zeď zahrady, po stranách vstupu na dřevěný most. Jejich stav byl však velmi špatný,

proto byly postupně nahrazovány kopiemi v 60.-80. le-tech. Po roce 1970 byla dokončena rekonstrukce se-verního skleníku a současně likvidován skleník na te-rase nad řekou. Upravován byl i zahradnický domek.

U vodárenské věže byl v roce 1959 odstraněn ja-kýsi dřevěný altán, na samotné věži byla (podle po-hlednice asi ze 60. let) vyměněna krytina.

ZUSAMMENFASSUNG

Nové Město wurde von Jan Černčický aus Kácov um das Jahr 1501 gegründet und für seinen Sitz wähl-te dieser Adelige eine gut geschützte Stelle im West-zipfel der Stadt. Hier entstand nach dem Ausbau der Stadtbefestigung sein verhältnismässig ungrösser rech-teckiger wahrscheinlich zweistöckiger Palast mit einer sogenannten Fünfraumdisposition und einfachen ab-geschrägten Portalchen. Das ausgedehnte Areal des Sitzes war auch gegen die Stadt befestigt und zugäng-lich durch ein eigenes Tor in der nordwestlichen Stadt schanze.

Wahrscheinlich etwas später zäumte den Raum vor dem Palast gegen die Stadt eine innere ausdrucksvolle Befestigung. Eine hohe Schanze mit Gang war an beiden Ecken, der nördlichen und östlichen, mit drei-viertelkreisförmigen Bastein oder Türmen versehen an der Innenseite nur mit einer dünneren Mauer und nach aussen mit einer Reihe von Schiessscharten ausge-stattet. An der nordöstlichen Seite trat in den Graben ein prismatisches Burgtor hervor.

Im Jahre 1526 brannte die Stadt aus und ein Jahr nachher verkaufte sie Jan Černčický dem ostböhmi-schen Magnat Vojtěch von Pernštejn. Obwohl im Mit-telpunkt seines Interesses Pardubice waren, verlief auch in Nové Město eine grossartige Bauinstandsetzung. Auf dem Schlosse blieben zwar die Frührenaissancegiebel nicht erhalten, aber es besteht kein Zweifel darüber, dass er in dieser Richtung Muster in der Ausschmük-kung der Vorderteile der Bürgerhäuser war. Das Ein-trittstor des Schlosses wurde in einen kurzen Flügel er-weitert und bedeutend auch der Burgpalast verlängert, der auch in den Graben zwischen die Burg und Stadt-mauer eintrat und den Raum auch in seinem Eckturm ausnützte.

Im neuen Teil war im Erdgeschoss eine Arkade, im ganzen Gebäude, bisher wahrscheinlich flachdeckig, entstanden im Erdgeschoss und im 1. Stock Gewölbe. An der entgegengesetzten Seite des Palastes entstand eine hohe Mauer, den Wirtschaftshof verdeckend. Der Pa-last bildete so im Hinterteil des Schlosshofraumes eine weitere Gesamtkulisse. Aus den Steingewänden blieb nur die Hauptschiessscharte links von dem heutigen Hauptportal erhalten und ein Teil des reich verzierten

Gewändes im Gang im 2. Stock. Die Befestigung gegen die Stadt wurde abgeschafft und im Raum des ehe-maligen Tores und einiger Häuser entstand ein Beam-tenhaus und eine Herrschaftsbierbräuerei, beide hin-ter einer hohen Mauer mit Attika verdeckt. Es öffnete sich so ein Anblick vom Platz, welcher mit seinem ein-heitlich errichteten Häuservorderteilen eigentlich zum ersten Schlosshofraum wurde. An der Zutrittsseite der Stadt entstand eine viel mehr vollkommene Befesti-gung. Der ehemalige Rundgang wurde hier durch Auf-schüttung ungefähr um 4-5 Meter erhöht und vor ihn wurden im rechten Teil, also vor dem Schloss, hundert Meter lange, gewölbte und auch mit Erde bedeckte Ka-sematten vorgesetzt. Diese Kasematten, später in Pferd-ställe eingerichtet, stürzten teilweise im Jahre 1841 ein und der Rest wurde um das Jahr 1910 eingerissen, aber die mächtige fünfseitige Bastei, die sie im Norden beendete, der sogenannte Speicher, steht trotz ver-schiedener Zurichtung bis heute. Die Bastei hatte Ka-sematten in zwei Ebenen, es blieben aber nur die un-teren erhalten, zugänglich über eine lange Treppe durch den Wall. Die vorgestellten Kasematten und die fünf-seitige Bastei schöpfen nur mit minimaler Verpätung aus der Entwicklung des Festungsbauwesens in Italien und Deutschland im 15. Jahrhundert und in Kombi-nation mit der Erdbedeckung finden wir für sie keine Analogie in der böhmischen Renaissance.

Jan von Pernštejn verkaufte im Jahre 1548 das Gut von Nové Město dem steyrischen Magnat Volf von Stu-benberg. In seiner Zeit und seiner Erben entstanden fortlaufend weitere Schlossflügel und noch nach dem Jahre 1591 wurden an Stelle der ehemaligen Herr-schaftsschmiede sogenannte Arbeitsräume zugebaut. Das Ausmass des Umbaues verfolgen wir vor allem nach seiner Chiaroscuroverzierung der Aussenwände. Im nordwestlichen Flügel, der den Zwischenraum zwis-chen den ehemaligen Schanzen ausfüllte, blieben im Erdgeschoss und im Stock auch ursprünglich Gewölbe erhalten, teilweise auch mit Renaissancebemalungen, und bei dem Nordende bei dem Turm ein aus-geschnittener Giebel. Dieser Turm wurde auch im Hof-raum auf eine runde Form ergänzt, grundsätzlich er-höhrt und mit einem Gang und einem engeren Aufbau

versehen, nach dem er seinen Namen - Butterfass - erhielt.

Der Hauptfrühbarockumbau des Schlosses fällt in die Zeit nach dem Dreissigjährigen Krieg, in die Jahre 1551-1556. Er wurde von den Baumeistern Dominik Rossi und Carlo Lurage geleitet und zwang dem Schloss ein genug strenges Aussehen auf, die Renaissancegemälde wurden verputzt. Mit Absicht wurde hier ein Kontrast zwischen dem strengen Äusseren (es ragte aus ihm nur das Hauptportal vor) und der prächtigen Herrlichkeit der Repräsentationsräume des 2.Stockes geschaffen, im Ganzen mit Gewölbe mit Stukkaturen von Battist Bianchi und Gemälden von Fabián Václav Harovník versehen. Im 18.Jahrhundert wurde das Schloss schadhafte und im 19.Jahrhundert unter den Ditrich-

štejns kam es nur zu kleineren Verbesserungen, zum Niederreißen des Teiles der sogenannten Arbeitsräume, der dreiviertelkreisförmigen Bastei bei der Kapelle und eines grossen Teiles der Kasematten und es verschwand auch das achtseitige Lusthaus bei der fünfseitigen Bastei, instandgesetzt schon nach dem Jahre 1737 in einen Speicher. Zu grösseren Veränderungen kam es in den Jahren 1902 - 12 unter den Brüdern Cyril und Josef Bartoň von Dobenín, als bei der Gesamtinstandsetzung, geführt vom Architekten Dušan Jurkovič, eine neue Eintritts- und Gartenbrücke, ein Glockenturm an der Südecke und eine neue Ausstattung der Schlossinterieure entstand. In dieser Form erhielt sich das Areal trotz einiger Beschädigungen in der Zeit des kommunistischen Regimes bis heute.